
Ivan
ROGIĆ

Anka
MIŠETIĆ

SISAK U
GRAĐANSKOM
ISKUSTVU

I. GLAVNA OBILJEŽJA PROSTORNOG MODELA GRADA U ISKUSTVU ANKETIRANIH

Oskudni označitelji gradske razlike

Razdioba odgovora na pitanje 24 zacijelo najsazetije ukazuje na (malo)brojnost označitelja gradske razlike. Na pitanje: što biste osobi koja je prvi put u Sisku željeli posebno preporučiti ili pokazati?, 55,6% upitanih je odgovorilo - **Stari grad** (tvrđavu). Ostali prijedlozi anketiranih posve su rubni po broju zagovaratelja (raspon 1,1-4%). Podsjećamo: pitanje je bilo bez ponuđenih odgovora. Svaki je anketirani mogao predložiti što je želio. Većinsko zauzimanje za Stari grad pokazuje da u kolektivnom iskustvu Siščana, nakon izgradnje Staroga grada, u renesansnom razdoblju, u gradu nije nastalo ništa toliko mjerodavno da bi mu sisačka većina bila pripravna priznati neugrozivu kakvoću jamca gradske razlike. Na drugoj strani, paradoksalno je da Stari grad nije imao **gradotvorbenu** ulogu u Sisku. Zarobljen zadaćama tvrđave ostao je ruban u kasnijim praksama sisačkih gradskih aktera. Štoviše, u razdoblju druge modernizacije, vidjelo se, djeluje snažna težnja da se njegova značenjska redukcija radikalizira aziliranjem “u žicu” južne industrijske zone i ekstremnom banalizacijom.

Na istom je tragu i činjenica, ustvrđena razdiobom odgovora na pitanje 37. Razdioba pokazuje da 68,6% anketiranih drži kako je **Stari grad u Sisku najvažnijim izvorom gradske različitosti**. No, u usporedbi s rasporedom glavnih skupina odgovora, opisanim u prethodnom ulomku, u ovom je uočljiva i jedna nova činjenica. Razdioba pokazuje da (čak) 26,3 % anketiranih vjeruje kako je sisačka tvrđava “samo jedno gradsko mjesto po kojemu se Sisak od drugih gradova razlikuje”; kakvoća označitelja gradske razlike, dakle, nije, po ocjeni te skupine, prijeporna; ali, poručuju anketirani, **ne može joj se priznati monopolni položaj**. No ta je skupina uvjerljivo manja od skupine koja drži da je monopolni položaj sisačkog Starog grada/tvrđave kao označitelja gradske razlike samorazumljiv. Drugoga nema.

Monopolski označiteljski položaj potvrđuje i razdioba odgovora na pitanje 19. Pitanje pruža priliku anketiranim upisati karakteristična zdanja, zgrade, tvorbe, koje, po ocjeni anketiranih, Sisak razlikuju od drugih gradova. Ponovno **uvjerljiva većina anketiranih, 63,7%, upućuje na Stari grad**. U drugoj je skupini 37,6% anketiranih koji ističu i **stari most na Kupi**; 21,7% ističe **Mali Kaptol**, a 12,9% **Veliki Kaptol**; na rubnom mjestu toj je skupini još moguće dopisati i **crkvu sv. Križa** (ističe je 6,1% anketiranih) te zgradu Gimnazije (6,9% anketiranih). Upozoriti je da su, osim Starog grada/tvrđave, ostala spomenuta zdanja aktualne obrise dobila u razdoblju prve hrvatske modernizacije. No lokacijska ustrajnost koju su stara/nova zdanja uzbaštinila u kolektivnoj je predodžbi anketiranih Sišćana dostatna za upis posebne razdiobne crte. Svi spomenuti sklopovi nalaze se, ne uzmemo li u obzir najvažniji, Stari grad, **na području središnjeg Siska određena Fistrovićevom izmjerom**.

Isti osnovni predložak vidljiv je i u razdiobi odgovora na pitanje 18. Pitanje pruža priliku anketiranim upisati karakteristične ulice, trgove ili gradske predjele koji Sisak razlikuju. Uvjerljiva većina anketiranih, **63,2%, drži da je to Rimska ulica** (1. ulica u klasicističkoj shemi). Druga je po veličini skupina s **49,1% anketiranih koji drže da je to Ulica S. i A. Radića** (2. ulica u klasicističkoj shemi). Dodatnih 18,6% anketiranih ističe razlikovnu kakvoću Trga J. Jelačića; 10,5% predjela Kontroba te 9,4% Starčevićeve ulice (3. ulica u klasicističkoj shemi). Dobivenoj razdiobi posve je sukladna i razdioba odgovora na pitanje 20. Uvjerljiva **većina anketiranih, 50,2%, drži da je atributima i statusom glavnoga gradskog trga potrebno urediti (sadašnji) Trg Josipa Jelačića**. Dodatna dva prijedloga, ali s uvjerljivo manjom potporom anketiranih, jesu Trg Ljudevita Posavskog i područje oko glavne tržnice.

Na popisu nekoliko prijedloga da se u gradu podignu spomenici zaslužnim ljudima (pitanje 23) najbolje su ocijenjeni prijedlozi za gradnju spomenika Stjepanu Radiću (ocjena 3,63); rimskom biskupu i mučeniku Kvirinu (ocjena 3,30) te hrvatskom knezu Ljudevitu Posavskom (ocjena 3,20). Po podacima pak dobivenim pitanjem 22, Sišćani zaslužnim za mnoge korisne promjene u gradu drže Josipa Maderića.

Koliko je vidljivo iz predočenih podataka dva su glavna korijena odabranih gradskih označitelja: **hrvatska i rimska gradska baština**. Za razliku od hrvatske, rimska je bliža ulozi nevidljiva pokretača negoli skupu jasno odredljivih fizičkih sklopova. No u označiteljskoj oskudici Sišća-

ni su skloni njezinu **legitimacijsku snagu** ocijeniti posebno važnom. Razdioba odgovora na pitanje 21 pokazuje da 87% anketiranih drži kako je uloga rimske baštine u oblikovanju gradskog identiteta ili "jako važna" (55% anketiranih) ili "uglavnom važna" (32,9% anketiranih). Ocjena, ponavljamo, nije izvedena iz činjenice da je rimska graditeljska baština **pristupačna** sisačkom urbanom iskustvu. U gradu su prisutne samo rimske ulomine, odveć rasute za ikakvu cjelovitiju rekonstrukciju. Ali Fistrovićeva je regulacija pokazala da orijentiranje rimskim gradskim predloškom može biti iznimno korisno u praktičnom djelovanju organizatora prve modernizacije u Sisku. Regulacija nije zajamčila (a nije ni mogla) obnovu rimske baštine. Ali je **omogućila oblikovanje posve nove gradske legitimacije**. Ona obuhvaća dva kruga gradske izvrsnosti; oba su po osnovnim obilježjima **metropolska**: rimski, ostvaren u metropolskom gradu carske pokrajine; i hrvatski, ostvaren u metropolskom gradu sjeverne Hrvatske. Glavne označitelje gradske razlike anketirani naziru na područjima njihova taloženja ili njihova pretapanja.

Slične veze nisu uočljive rasporede li se odabrani označitelji po modernizacijskim razdobljima kada su oblikovani njihovi aktualni likovi. Lako je uočiti da anketirani Siščani odabrane označitelje gradske razlike ekskluzivno odabiru među učincima i dobrima **prve hrvatske modernizacije u Sisku** (ne računa li se renesansno razdoblje nastanka Staroga grada/tvrđave). Iz kruga učinaka i dobara druge hrvatske modernizacije (iz socijalističkog razdoblja) anketirani nisu odabrali ni jedan. Djelomično se takav raspored može obrazložiti činjenicom da je predodžba o gradu, nastalom u prvoj hrvatskoj modernizaciji, zahvaljujući dužem razdoblju izgrađivanja njezina orijentacijskog autoriteta (socijalizacija, ponavljanje, integriranje u tradicionalne mjesne sheme itd.), stekla u kolektivnom iskustvu Siščana položaj samorazumljivog gradskog atlasa. No mogućnosti da se ponuđeno tumačenje ekskluzivno prihvati suprotstavljena je činjenica da se u razdoblju druge modernizacije gradska zbilja oblikuje osloncem na više apstraktnih/ideoloških imperativa funkcionalističke doktrine u urbanizmu, prilagođenih k tomu zastarjelim predodžbama o industriji i utopijskim tlapnjama organizatora poretka. Zaključni je proizvod množine takvih napora gradska zbilja gdje je **osnažen proces pojačavanja sličnosti s drugim/novim gradovima socijalističke modernizacije**. Pa je točnija predodžba da se novi Sisak u drugom modernizacijskom razdoblju oblikuje **kao ulomak velikog imaginarnog Novoga Grada**, mjesno raspoređenog po nekim susjedstvima zbiljskih hrvatskih gradova (Novi Zagreb, Split

III, Nova naselja u Rijeci, novi Sisak itd.). Ulomci su međusobno, predvidljivo je, slični jer spadaju u homogeni opći predložak. Različiti su samo toliko koliko su **lokacijski zarobljeni susjedstvom s različitim gradovima**. Naznačena osnovica ne olakšava čitanje gradske zbiljnosti po tragovima razlike. Njezine “subverzivne” sjene lakše su odredljive u “unutrašnjim” prostorima (unutrašnja dvorišta, stanovi itd.) negoli u cjelini predložka. Drukčije rečeno, takve tvorevine sile gradske stanovnike na **trajan označiteljski post**. I na jednu vrstu solidarnosti s gradom “unazad”.

Razdioba odgovora na pitanje 38 pokazuje da anketirani **ne drže** kako je praktični odnos prema pojedinim označiteljima gradske razlike sukladan njihovu označiteljskom položaju. Uvjerljivih 56,9% anketiranih upozoruje da je odnos prema najvažnijem, Starom gradu, određen **nebrigom i slabim održavanjem**. Manjina s 8,6% anketiranih upozoruje na “nestručno gospodarenje”, a skupine s 3,4% i 3,3% ukazuju da nije turistički iskorišten te da nije pristupačan. Ponovimo: izneseni je nalaz **tipičan** za upravljačku praksu gradova u socijalističkom razdoblju, kada joj je “predmet” upravljanje najvažnijim označiteljskim dobrima. (Iznimka i poseban slučaj su gradovi srodni Dubrovniku.) Takva su dobra, tipično, **značenjski banalizirana** (zapuštenošću, nebrigom, neprimjerenim socijalnim ili funkcionalnim okruženjem itd.); nisu **fizički pristupačna, nisu integrirana** u proces gradske modernizacije (nestručno gospodarenje, odvojenost od turističkog iskustva itd.). Na drugoj strani, vidjelo se i u analizi predočenoj u prvom poglavlju, **u istom je razdoblju** osnažen i normativni (zakoni) i ekspertni (stručne skupine) pritisak da se takva dobra posebno vrednuju, štite i rabe u gradskoj preobrazbi. Nije, dakle, dopušteno ustvrditi kako je označiteljska barbarizacija odrednica djelovanja **svih** važnijih sudionika urbane preobrazbe u socijalističkom razdoblju. Manje je pogrešno ustrajati na uvidu da glavna sintaktička pravila strukturnog predložka, kojim vlada **spomenički odnos spram paleoindustrije**, ne dopuštaju primjerenu “reviziju” investicijskih prioriteta u gradskoj zbilji. Najvažniji je samoreprodukcija zastarjelosti, zaštićena prijenosom paleotehničke retorike na strategijsku razinu upravljanja. U takvoj inverziji malo je mjesta za prava grada koja se ne mogu izvesti iz nadmoćna položaja (paleo)industrije kao gradskoga gospodara. Prava, praktično, nisu zaniijekana; ona su **aktivno prešućena**.

Nedovršeni autoritet gradskog središta

Uzme li se u obzir označiteljska shema skicirana u prethodnom ulomku, složenica “nedovršeni autoritet središta”, i nije posve opravdana na mjestu posebna podnaslova ulomka o gradskom središtu. Jer, vidjelo se, anketirani pokazuju da je gradsko središte (u granicama “klasicističke” Fistrovićeve izmjere) povlaštenim sabiralištem gradskih označitelja, ne računa li se, dakako, najvažniji: stari sisački grad/tvrđava. (Shema pokazuje da su u Sisku “aktivna” dva označiteljska mjesta: **središnje i južno**.) Sukladno tomu, sisačko gradsko središte nije bez komunikacijskog autoriteta. Pa, strukturno promatrano, i nije mu opravdano dopisati naslov nepostojana toposa. Ipak, nekoliko anketnih nalaza pokazuje da implicitna skepsa ima potporu u gradskom kolektivnom iskustvu. Nije ih nekorisno pregledno pretresti.

Razdioba odgovora na pitanje 50 pokazuje koliko često upitani odlaze u gradsko središte. U razdiobi je najbrojnija skupina koja u središte odlazi **tjedno** (jednom ili više puta); takvih je 37,5%. Iduća je po brojnosti skupina anketiranih koji tamo odlaze **dnevno**; takvih je 28,2%. Nešto je manja skupina Siščana koji u gradsko središte odlaze u **mjesečnom** ritmu; takvih je 20,1%. Po izjavama, pak, anketiranih, 12,1% u granicama središta ima stalnu stambenu adresu. Uočiti je da je zanemarljivih 0,5% anketiranih koji u gradsko središte uopće ne odlaze. Predočeni podaci pokazuju da približno 40% anketiranih **živi u dnevnom ritmu** središta. Pribrojimo li toj skupini i one koji tamo odlaze u tjednom ritmu (jednom ili više puta), dobiva se velika skupina sa 78,8% anketiranih; njihovo je zajedničko obilježje intenzivna “uporaba” gradskog središta. Budući da su gradska većina, predvidljivo je da u njihovu kolektivnom iskustvu gradsko središte ima neugroženi autoritet najvažnijeg gradskog dijela. Autoritet je toliki da nije zabilježena statistički važna skupina protivna takvu stavu ili ravnodušna spram njegovih implikacija. Srodne razdiobe dobivene u većim hrvatskim gradovima (primjerice, Zagreb, Rijeka) pokazuju da s porastom veličine grada treba očekivati i povišak skupine koja u gradsko središte dolazi ili u polugodišnjem ritmu ili je spram njega ravnodušna. Glavna implikacija takva nalaza dopušta pretpostaviti da je opisana privlačnost središta u Sisku ponajprije učinak njegove ograničene veličine/diferencijacije. Određen okvirima malog/srednjeg grada, Sisak nema, ni po veličini ni po oblicima, razvijenu labirintsku svakodnevicu, uspoređljivu sa svakodnevicama većih gradskih središta. Pa njegovo središte djeluje već i na temelju organizacijske jednostavnosti malog/srednjeg grada i njegovih osnovnih silnica kao jedna vrsta (samorazumljive) nužde.

Na tu činjenicu upozoruju i podaci dobiveni u odgovorima na pitanje 51. Najveća skupina u dobivenoj razdobi tvrdi kako u gradsko središte najčešće odlazi zbog **kupovine**; taj cilj ističe 71,5% anketiranih. Druga je po veličini skupina s 30,7% anketiranih koji tvrde da tamo često odlaze radi **posjete rodbini/prijateljima**. Na trećem je mjestu više skupina s rasponom anketiranih 18,2–22,8%; najbrojnija obuhvaća 22,8% anketiranih koji tvrde da tamo odlaze u **šetnje**; iza nje je skupina s 19,5% onih koji ističu **odlazak u kavane, kafiće, restorane itd.**; neznatno je manja skupina s 18,2% ispitanika koji tvrde kako u središte odlaze jer im je tamo **radno mjesto**. Na četvrtom su mjestu dvije podjednake skupine; u prvoj je 13,1% anketiranih koji odlaze u središte radi posjeta **kulturnim događajima** i priredbama, a u drugoj je 11,4% anketiranih koji tamo imaju **sastajališta s društvom, prijateljima, zaljubljenima** itd. Uočiti je da su vjerske pobude, naobrazbene pobude ili, jednostavno, potreba za besciljnim boravkom u središtu s najmanjom potporom anketiranih.

U iskustvu anketiranih, očito je, gradsko je središte najvažnije mjesto za trgovinu. Po tomu ono nije bitno različito od načina na koji dnevni autoritet održavaju i učvršćuju i druga gradska središta po hrvatskim gradovima. Uočiti je, međutim, da ima nekoliko skupina koje u sisačko središte odlaze potaknute nepragmatičnim ciljevima kakvi su posjeti prijateljima ili rodbini, sastanci s “društvom”, odlasci u kavane, restorane ili na kulturne događaje. Međutim, veličina tih skupina **uvjerljivo zaostaje** za veličinom skupine koja središte rabi samo kao kupovno mjesto. Uzme li se u obzir da su posjeti rodbini nerijetko bliži “tvrđim” društvenim obvezama negoli gestama autonomije, uvjerljivost sisačkog središta kao mjesta koncentracije praksâ slobodnog vremena znatno se smanjuje. U osnovi, skupine koje tamo odlaze potaknute takvim ciljevima u rasponu su od 10 do 20% anketiranih. Sisačko središte nije posebno uvjerljivo ni po broju onih koji tvrde kako tamo stalno rade. Najmanje je netočno opisati ga pridjevima jedne vrste **proširene tržnice**. Nije, dakako, takvo obilježje bez potrebne legitimacije u središtu. I predindustrijsko razdoblje u razvitku grada, ali još više industrijsko, s obvezama da sektorski diferencira sekundarne djelatnosti od tercijarnih, izlaže gradsko središte jakim pritiscima “citizacije” (vidjeti u: Čaldarović, 1989.). No po njezinu rubu postupno se oblikovao splet poslova koji je proces “citizacije” proširio na niz do tada tradicionalnih kulturnih ili srodnih djelatnosti. Pa se autoritet središta kao trgovinsko-kupovnog raja tipično podupire proizvodnjom brojnih događaja kulturne industrije. Tercijarna evolucija u

središtima hrvatskih gradova u razdoblju druge modernizacije **nije uspjela oblikovati takve predloške**. Njezin je najsavršeniji oblik tvornička predodžba o trgovini, utjelovljena u robnoj kući kao nužnoj sastavnici gradskog središta; predodžbu dodatno podupiru **tipični** oblici ugostiteljstva i fragmentirana kulturna ponuda, uglavnom pod izravnim financijskim nadzorom gradskog činovništva. Taj predložak (ako jest) nadmoćan je ponajprije po kolikoći (tipične ponude); budući pak da djeluje u općem kontekstu bez snažnijih tercijarnih silnica, njegova ukorijenjenost u gradskom središtu i nema ozbiljnog osporavatelja. Zato nije bez osnove tvrdnja da su brojne redukcije i u trgovinskim praksama i u praksama komplementarnih djelatnosti (ugostiteljstvo, kultura) ostavile dostatno prostran okvir za identifikaciju gradskog središta u iskustvu Siščana tek kao **tercijarno usavršenog susjedstva**. Pa se praktični odnosi između središnjeg područja i Siščana nerijetko i ne "izvlače" na nadlokalnu razinu. Drukčije rečeno, oskudna predodžba o tercijari i opći manjak komplementarnih djelatnosti pogoduje razvitku socijalne predodžbe o središtu kao bliskom/praznom području koje se od stambenog naselja razlikuje samo po tome što je nešto bolje opremljeno pa je i pogodnije za **duži dnevni boravak**.

Na takav zaključak posredno upućuju i podaci dobiveni u odgovorima na pitanje 52. Po dobivenoj razdiobi Siščani u gradskom središtu pretežno koriste posebne trgovine (naspram trgovinama za svakodnevnu opskrbu koje koriste u naseljima gdje stanuju), obrtničke usluge, bankarske usluge, kavane, restorane, kafiće. Zdravstvene usluge koriste podjednako u središtu i u stambenom naselju. Ostale pak usluge ili rekreacijsku infrastrukturu koriste pretežno u stambenom naselju ili u susjednim naseljima, svako ne u gradskom središtu. No na mnogim praktičnim sektorima razlike nisu odveć uvjerljive. Pa stav da je gradsko središte, u osnovi, tercijarno usavršeno susjedstvo, funkcionira s većom analitičkom preciznošću negoli stav da je ono u gradskim funkcionalnim mrežama izrazito osnaženo ili nadređeno drugim mjestima. Posebnu uvjerljivost tom uvidu daje činjenica da sisačko središte nema autoriteta u naobrazbi, u labirintskom množenju atrakcija koje bi ga učinile privlačnim za one sklone besciljnom kretanju javnim gradskim područjem, za javne gradske rituale i srodne oblike identitetskih praksa. Ili, drukčije rečeno, središnje sisačko područje nema socijalnu i komunikacijsku uvjerljivost **posebne javne pozornice**, kakvu, primjerice, imaju zagrebački Trg bana J. Jelačića i nekoliko donjogradskih trgova, riječki Korzo, dubrovački Stradun ili splitska Riva. Pa je zasnovano ustvrditi kako simbolični/označi-

teljski autoritet sisačkog gradskog središta **nije razvijen** i potvrđen primjerenim funkcionalnim mrežama, ambijentalnim sklopovima i komunikacijskim teatralizacijama s pomoću kojih se takav položaj pojedinih gradskih parcela održava u kolektivnoj predodžbi o središnjim gradskim silnicama i mjestima.

Na istom je osnovnom tragu i nalaz dobiven odgovorima na pitanje 8. Dobivena razdioba pokazuje da je dosadašnjom obnovom gradskog središta “vrlo zadovoljno” svega 1,6% anketiranih; “uglavnom zadovoljno” je 36,2% anketiranih. Naspram toj skupini 54,2% je nezadovoljnih; među njima je 37,2% “uglavnom nezadovoljnih”, a 17% “vrlo nezadovoljnih”. Već i Maroevićeva analiza (1998.) ukazuje s koliko je strukturnog otpora u razdoblju socijalističke modernizacije razvijen program obnove središta. U razdoblju nakon njega (1990.–2000.) opći spomenički odnos prema hrvatskoj državnoj samostalnosti bio je (načelno) pogodnijom podlogom za potvrdu glavnih revitalizacijskih odluka. Ali učinci srpske agresije i (nelogični) nastavak nepovjerenja u modernizacijsku ulogu grada nisu dopustili uvjerljivije odvajanje od predložaka iz prethodnog razdoblja. U takvu okviru Sisak je bez potrebnih poticaja (ne računaju li se primjeri skrbi za pojedine javne zgrade). Financijsko i investicijsko posustajanje i nacionalnog i gradskog gospodarstva s nizom mešetarskih likova bez obvezujuće gradske kompetencije, poljuljalo je povjerenje u važnost drugih mjerila gradske kakvoće osim onih kratkoročnih/pragmatičnih. Nije njihova vrijednost mala. Ali je na mjestu dugoročnih orijentira gradske pouzdanosti i otpornosti svakako nedostatna. U takvu kontekstu “prijenos” autoriteta gradskog središta s označiteljskih razina na razine određene funkcionalnim mrežama, ambijentalnim i graditeljskim intervencijama, i primjerenim teatralizacijama, ostao je, predvidljivo, “skraćeni” na – fasadne i prometne poboljšice te na, mjestimične, poticaje trgovini. Socijalnoekološka prisnost takva središta svakako je njegova poželjnija strana. **Ali manjak mogućnosti da se grad svojim središtem ponosi i razvojno osnažuje ima kakvoću strukturnog ograničenja.**

Strukturna napetost grad – industrija

Na više je mjesta u prethodnim ulomcima upozoreno da je u razdoblju druge modernizacije industrija izgradila monopolni položaj središnjeg sudionika u oblikovanju gradskih funkcionalnih mreža (sektorska razdioba djelatnosti) te glavnog (sistemske) jamca gradske budućnosti u Sisku. Sličan proces vidljiv je i u još nekoliko hrvatskih gradova,

gdje je preobrazba malog u srednji grad organizirana pod nadzorom industrijskog sektora (primjerice, Zadar, Šibenik, Slavonski Brod). Vidljiv je, također i u oblikovanju nove gradske strukture važnijih regionalnih središta kakva su, primjerice, Rijeka i Split. Sisačka je posebnost u tomu što je popis monopolnih industrijskih sudionika **izrazito mali**: obuhvaća rafineriju nafte, željezaru i kemijsku industriju. Djeluju u gradu, dakako, i druge industrijske grane, ali one nemaju izgrađeni položaj stratejskih sudionika. Posebnost je i u tomu što je ukupna nadmoć industrijskog sektora, vidjelo se, izrazita u odnosu spram drugih sektora. Na toj podlozi oblikuju se viševrstne napetosti grad - industrija. Ali i mreže međuovisnosti koje ne dopuštaju da se grad radikalno odijeli od podređenosti interesima industrijskog sektora. U daljnjoj analizi tog odnosa ograničujemo se na opis četiri osnovna lika industrijskog sektora u Sisku. U iskustvu anketiranih oni su jasno diferencirani, pa je moguće i iz ponuđenih razlika izvoditi potrebne implikacije.

(i) **Industrija u ulozi gradskog upravljača u sjeni.**

Na nju ukazuju odgovori dobiveni na pitanje 17. Odgovarajući na pitanje o snazi utjecaja pojedinih sudionika na gradski razvitak i zbilju, većinske skupine anketiranih najmoćnijima imenuju sudionike iz političke sfere (političke stranke, gradsko poglavarstvo). Međutim, znatan broj anketiranih sudionicima kakvi su željezara, rafinerija ili jednostavno: velika industrijska poduzeća, dopisuju velik utjecaj. Primjerice, 29% anketiranih drži da rafinerija "znatno" utječe na razvitak grada, a 43,9% da utječe "donekle". Postotni udio anketiranih koji drže željezaru moćnim gradskim akterom nešto je manji; 20,5% njih drži da ona utječe "znatno", a 43,9% da utječe "donekle". Slični udjeli anketiranih zabilježeni su i u ocjenjivanju utjecaja većih industrijskih poduzeća kao skupine. No samo 7,7% anketiranih drži kako je utjecaj sisačkih građana "znatan". Idući tragom dobivene razdiobe, jasno se diferenciraju dva glavna sudionika u nadzoru gradskog razvitka: sudionici podrijetlom iz političke sfere te sudionici industrijskog sektora, navlastito dva najveća: željezara i rafinerija. Glavna implikacija uočene činjenice jest trajno raspoloživa mogućnost da se unutrašnji sukobi ili ograničenja u razvitku industrije uklanjaju ili nadmašuju - **na račun/štetu grada**. Taj smjer djelovanja industrijskih sudionika nije, dakako, nužan. Načelno promatrano, oni se mogu orijentirati dugoročnim mjerilima postojana i uspješna razvitka izvedenim iz sposobnosti djelovanja na tržištu. Ali, u sistemskom obzoru gdje su **likovi tehničke zastarjelosti jedna vrsta socijalne obveze**, optimiziranje takvih tendencija

zbiva se s brojnim unutrašnjim otporima. Na drugoj strani, budući da im je grad, bez potrebna imuniteta i sposobnosti za alternative, praktično podređen, uklanjanje teškoća industrijskog sektora premještanjem teškoća na gradsku razinu postaje **racionalnom** odrednicom djelovanja industrijskih sudionika. Na taj način, svakako posredno, u prlici su povlašteno crpiti gradske financijske izvore (i druga dobra). Uvjet je da se **ciljevi industrijskog sektora mogu legitimirati istovrsnošću s komunalnim**. To na mnogim praktičnim područjima nije teško (primjerice, u modernizaciji prometne mreže, komunalne infrastrukture, izračunu troškova stanovanja, mešetarenju gradskim zemljištem itd.). Tomu treba dodati i činjenicu da su brojni članovi novih političkih stranaka interesni “agenti” podrijetlom iz industrijskog sektora i, k tomu, profesionalno socijalizirani u tradiciji naznačenog odnosa.

(ii) **Industrija kao proizvođač paralelnog/nepoželjnoga grada**. Iz brojne je analitičke dokumentacije vidljivo da se ta uloga ostvaruje na dva osnovna načina. Prvi je trajno poticanje na izgrađivanje Novog grada (novog Zagreba, Splita, Karlovca, Rijeke, Siska itd.). Taj predložak navlastito je razvijen u okviru druge hrvatske modernizacije i postao je jednom na popisu njegovih glavnih odrednica. Iz prijašnjih je ulomaka vidljivo da se novograđenje ostvaruje praksom “prijenosa” **istog/jednog** imaginarnog grada na više raspršenih lokacija u zbiljskim gradovima. Premda je zauzimanje tih lokacija redovito izrazito autarkično (bez posebne osjetljivosti spram već formirane mreže gradskih razlika), ugrađivanje novog grada nije posve oslobođeno obzirnosti spram zatečenih uvjeta i prilika, posebno u infrastrukturi. Drugi je način, pak, izraziti otisak rada periferijskih silnica. On nastaje pod izravnim nadzorom industrijske radne organizacije U nastaloj shemi ona je redovito **središtem novog naseljeničkoga kruga**. Glavno sintaktičko pravilo koje orijentira njegovo graditeljsko zauzimanje jest **indiferencija** spram već djelatnih gradskih silnica i mjerila. Nove gradnje ne moraju nužno biti “divlje”, premda ima takvih. Zaštićene autarkičnom voljom industrijske radne organizacije, djeluju kao jedna vrsta **paralelnoga grada**; paradoksalno je da su mnoga njegova obilježja – izvadak iz (već) “poništene” gradske arheologije na područjima izgrađivanja Novoga grada (po prvom predlošku).

Razdioba odgovora na pitanje 60 pokazuje, međutim, da je u iskustvu anketiranih takav paralelni grad sinoniman **“nepoželjnom” gradu**. Odgovarajući na pitanje o najmanje poželjnim stambenim naseljima i Sisku, anketirani su na prva mjesta upisali naselja uz Željezaru (32,5% an-

ketiranih). Na drugom je mjestu naselje u Capragu (11,3% anketiranih). Na trećem je mjestu skup naselja uz južnu industrijsku zonu (6,6% anketiranih). Budući da je posrijedi naseljska cjelina, posve je jasno kakav mu vrijednosni indeks anketirani dopisuju. Već i jednostavni terenski uvidi pokazuju da “nepoželjnost” ima dva glavna korijena. Prvi je radikalna nesukladnost periferijskih novotvorina čak i reduciranim predodžbama o nužnoj kakvoći gradskih/građanskih uvjeta života. Drugi je dnevna nadmoć skupina sa životnim stilovima zasnovanim na reduciranim aspiracijama (i profesionalnim i socijalnim). Takav opći okvir svakodnevnog života odveć je oskudan čak i za “tipične” industrijske skupine na donjoj polovici hijerarhijske ljestvice. Prihvaćaju ga tek koliko je nužno ili kao početnu postaju u dugotrajnijem napredovanju prema gradu. Dopisati tim novotvorbama obilježja slamova ili ekskluzivnih doseljeničkih naselja, po analitičkim naputcima čikaške škole, samo je djelomično opravdano, i to samo na onim područjima gdje je narušena nužna minimalna kakvoća životnih uvjeta (Caprag, primjerice). Točnije je o njima misliti kao o jednom obliku polemike industrijskog sektora s gradskom autonomijom. U razdoblju druge modernizacije polemika se (uglavnom) okončavala **prilagodбом** gradske razvojne strategije “postojećem stanju”; to znači da je grad pod pritiskom industrijskog sektora, neovisno o tome koliko je to bilo sukladno glavnim gradskim ciljevima, prihvaćao obvezu higijenzacije/reurbanizacije novotvorina, i, posredno, urastao u nove teritorijalne okvire oblikovane bez čvršće veze s intencijama ukorijenjenim u dugoročnim obvezama grada. Anketne reakcije pokazuju da učinci takva procesa nemaju razvojnu legitimaciju. No, na drugoj strani, sabiranje nepoželjnih životnih uvjeta u njima obvezuje grad na djelovanje, **neovisno** o tome koliko je ono “iznuđeno”, promatra li se samo iz gradske perspektive.

(iii) **Industrija kao proizvođač ekoloških rizika.**

O industriji kao adresi gdje se, u istom procesu proizvodnje dobara, proizvode i brojni socijalni/ekološki rizici, napisan je veći broj mjerodavnih radova (vidjeti u: Čaldarović, 1995.). Nije u tom pogledu sisačka bitno različita. Već i razdioba odgovora anketiranih na pitanje 31 pokazuje da je ona u kolektivnom iskustvu Siščana primjereno označena. Na zamolbu neka imenuju, po njihovoj ocjeni, tri najveća zagađivača u Sisku, 89,5% anketiranih uputilo je na rafineriju nafte. Na drugom je mjestu skupina sa 72,8% anketiranih koji su uputili na kemijsku industriju (“Herbos”). Na trećem je mjestu skupina s 53,2% anketiranih koji su istaknuli željezaru. Uvjerljivo je manje anketiranih, 28,1%, spomenulo termoelektranu, a rubnih 7,5%

spmenulo je i "Segesticu". Dobivena razdioba pokazuje da sisačka industrija nema legitimaciju ekologijski obzirna gradskog sudionika. Zapravo, popis **najmoćnijih** gradskih industrijskih tvrtaka poklapa se s popisom **najvećih** gradskih zagađivača.

Koliko je prošireno nezadovoljstvo ekologijskim prilikama u gradu jasnije pokazuje razdioba odgovora na pitanje 8 u anketnom listu. Po toj razdiobi samo je 1,6% anketiranih "vrlo zadovoljno" dosadašnjom praksom zaštite okoliša u gradu; dodatnih 24,5% "uglavnom je zadovoljno". No naspram toj skupini jest skupina s 27,3% "vrlo nezadovoljnih" i 43,1% "uglavnom nezadovoljnih" (ukupno je nezadovoljnih 70,4%). Još je veći udio nezadovoljnih zabilježen pri ocjenjivanju uspješnosti ekologijskog "obuzdavanja" velikih industrijskih zagađivača u Sisku. Nezadovoljnih je ukupno 82,6% (50,3% su "vrlo nezadovoljni, a 32,3% su "uglavnom nezadovoljni"). Budući da su, po ocjeni anketiranih, industrijski zagađivači posve nedvosmisleni, grad je u odmjeravanju s njima jednostavno – popustio. Drukčije rečeno, zbog sektorskih/sistemskih ciljeva glavnih industrijskih radnih organizacija/poduzeća, grad je, kako je već naznačeno, postao razvojnim sudionikom na štetu kojega se njihove razvojne teškoće ublažuju. No, na drugoj strani, zahvaljujući tomu, naslov "nepoželjni grad", ne ostaje lokaliziran na skup periferijskih novotvorevina na južnom gradskom području. On u "simboličnom svesmiru" (čitaj komunikacijskim praksama) hrvatskog društva presudno određuje poželjnost/nepoželjnost **Siska kao cjeline**. Jer indicira na **ukupnu** podređenost grada sudionicima bez obvezujuće razvojne kakvoće.

(iv) **Industrija u ulozi jamca gradske perspektive.** Nakon iznesenih podataka razložno je pretpostaviti da su anketirani skloni daljni razvitak Siska odvojiti od razvitka industrijskog sektora. Međutim, razdioba odgovora na pitanje 9 pretpostavke **ne osnažuje**. Zamoljeni ocijeniti veličinu potpore razvitku pojedinih djelatnosti u Sisku, 63,2% anketiranih procijenilo je da dosadašnja potpora razvitku industrije **nije bila dostatna**. Uvjerljivo manja skupina, s 22,4% anketiranih, ocijenila je da je industrija imala potporu koliko je bilo potrebno. Samo je pak zanemarljivih 8,9% anketiranih ustvrdilo kako je potpora bila veća nego što je trebala biti. Dobivena se razdioba djelomično može obrazložiti činjenicom da su mnogi anketirani, posredno ili neposredno, ovisni o uspješnosti i budućnosti sisačke industrije pa zapravo zagovaraju vlastiti boljitak ističući kako industrija nije imala (dostatnu) potporu u (dosadašnjem) razvitku. No reducirati reakcije anketiranih samo na takvo tumačenje bilo bi, ipak, "prekratko". Njemu, po

našoj ocjeni, treba pridružiti i uvid anketiranih da sisačka industrija u razdoblju druge modernizacije **nije tehnički evoluirala** koliko je bilo potrebno. Prije spomenuti podaci o stupnju otpisanosti industrijske opreme pri kraju osamdesetih godina u glavnim sisačkim industrijskim granama ukazuju da primjereni program modernizacije te industrije zapravo nije imao potrebnu investicijsku potporu. Zahvaljujući tomu, **neželjno se produžio rok uporabe konflikt-nog industrijskog sklopa u gradu**. Njegova prisutnost ne dopušta primjerenu obnovu glavnih gradskih aspiracija i ciljeva; ali ne dopušta ni potrebnu modernizaciju kako bi sisačka industrija mogla oblikovati nove industrijske ciljeve i mjerila uspješnosti (novi obzor). Polemičke ocjene anketiranih, dakle, **nisu** adresirane na razvojne alternative koje ekskluzivno podcjenjuju ulogu industrije u budućem gradskom razvitku. Nego, naprotiv, na one (imaginarne) mogućnosti koje bi trebale dugoročno oslabiti konflikte između industrijskog sektora i grada; ali koje su, na drugoj strani, likovima kontinuiteta sisačke industrijske tradicije. Drukčije rečeno, anketirani zahtijevaju **prekoračenje** obzora druge hrvatske modernizacije u gradu.

Nejasan gradski rub

U razdoblju druge modernizacije pitanje o teritorijalnim granicama Siska podređeno je planskoj predodžbi o “velikom” Sisku i imaginarnu ritmu njegova povećanja/širenja. U (revidiranom) generalnom planu iz godine 1969., granicama građevinskog područja grada obuhvaćeno je 3.450 ha. Na tom području trebalo je živjeti (do 2000.) 80.000 stanovnika. Unutrašnja razdioba grada naslanja se na pet “rajona”; prvi je istovrstan gradskom središtu (stari Sisak); drugi je “rajon” na području Pogorelca; treći je na području Viktorovca; četvrti “rajon” obuhvaća Galdovo; peti obuhvaća “južnu industrijsku zonu” i tamošnja naselja. Ta je shema, neovisno o promjenama očekivanog broja stanovnika u gradu, ostala glavnom orijentacijskom shemom grada i u izradi kasnijih planerskih dokumenata. A postala je i okvirom nove predodžbe o gradu u iskustvu Siščana.

Novim nacrtom generalnog urbanističkog plana (usvojenim 1982. godine) planske granice proširene su na područje s ukupno 5.650 ha. Očekivani broj stanovnika u rasponu je od 85.000 do 75.000 stanovnika. Planom je predviđena cjelovita preobrazba grada na svim glavnim sektorima (stanovanje, rad, rekreacija, promet itd.). Sukladno novim mjerilima kakvoće (ukupnih uvjeta za pojedine djelatnosti ili dnevni život) planska veličina teritorija znatno je proširena u usporedbi s obuhvatom prihvaćenim u prije spomenutom dokumentu iz godine 1969. Međutim, “eks-

plozija” teritorijalnog okvira nije posljedica samo planerskog optimizma i zaokupljenosti gradske vlasti “velikim” Siskom. Ona je presudno svezana s činjenicom da je gradsko zemljište “društveno” (zapravo, **bez jasne cijene**) te da upravljanje gradom nije autonomno u odnosu na glavne industrijske aktere. Budući da iz njihove perspektive “racionalno” organiziran grad nije isto što i “racionalno” organiziran grad kada je ishodište racionalnosti u gradskoj subjektivnosti i ciljevima, upis novih granica grada ponajprije treba držati izrazom **pragmatična/rasipničkog odnosa** industrijskih aktera u gradskoj strukturi spram gradske cjelovitosti. Implikacija iznesenog stava upućuje da je u nove planske granice grada uvršteno **više** teritorija nego što je, sa stajališta primjerene gradske integracije, bilo potrebno. Takav predložak djelovanja nije sisačkom specifičnošću; prisutan je, kao tipična činjenica, u onodobnim prostornoplanskim dokumentima većine hrvatskih većih gradova. Na tu činjenicu, posredno, upućuje i analitički zaključak sisačkih planerskih eksperata (Marinović, Mikić, 1989.). Djelujući kao gradski planeri na kraju osamdesetih godina, oni točno uviđaju da je namireni gradski okvir odveć velik za primjerenu urbanizaciju i učvršćivanje kakvoće životnih uvjeta po potrebnim mjerilima. Time, posredno, potvrđuju uvide slične onima koje su u razdoblju 1985.-90. stekle planerske skupine u nekoliko hrvatskim gradovima (naposre u Zagrebu, Splitu, Karlovcu itd.). Opća orijentacijska naznaka, izvedena iz takvih uvida, pojednostavljeno glasi: **natrag (zbiljskom) gradu**. Nova predodžba o gradskim obrisima ne implicira da grad ne treba, po racionalno orijentiranim mjerilima, kupovati zemljište za budući gradski razvitak ili za poticanje odabranih djelatnosti. Novi uvid, međutim, zahtijeva da se granice gradskog zemljišta ne izjednačuju sa zbiljskim granicama grada. Na tom tragu i sisački analitičari upozoravaju (Marinović, Mikić, 1989.) da će biti potrebno revidirati prijašnje planske granice grada (navlastito na području Pračnog, dijela Galdova, Novog Sela). Izravna posljedica takve odluke očituje se u primjeni predgradskog (ruralnog) predloška u uređivanju “isključenih” područja. Na drugoj strani, pak, područje zadržano u planskim granicama okvirom je novog “zgušnjavanja” gradske zbiljnosti ili, drukčije rečeno, predmetom je reurbanizacije. Njezin je primarni cilj oblikovati **primjereni urbani status** (način građenja, raspored djelatnosti, uvjeti života, itd.) gradskim dijelovima u njemu te istodobno preventivno uklanjati pokušaje autarkičnog građenja (čitaj: neobzirnog) u gradskoj zbilji.

Razdioba odgovora na pitanje 6 pokazuje kakva je sisačka kolektivna predodžba o gradskom rubu. Većinska

skupina s 46,5% anketiranih tvrdi kako je gradska granica prihvatljiva. (Ona je, podsjećamo, diferencirana na temelju prije spomenute planske sheme grada s pet osnovnih podcjelina.) No uočljiva je i skupina s 30,5% Siščana koji tvrde kako je gradska granica **preširoka**. Taj uvid anketiranih na tragu je i prije spomenutih planerskih uvida da je na pojedinim područjima potrebno upisati jasniju razliku grad/negrad. Za manjinsku skupinu s 13,4% anketiranih i postojeći je gradski okvir preuzak. Riječ je, pretežno, o periferijskim skupinama koje drže da po životnim uvjetima i stilu zaslužuju biti uvrštene u grad.

Na istom je osnovnom tragu i razdioba odgovora dobivena na pitanje: treba li grad dalje (teritorijalno) širiti? Većinskih 54,9% tvrdi kako izvan ostvarenih/postojećih gradskih granica grad **ne treba širiti**. (Trebalo ga, dakle, oblikovati na postojećem području, s već upisanom granicom grad/negrad.) Međutim, toj je skupini protivna skupina s 30,7% anketiranih koji tvrde kako se grad ipak treba dalje širiti na zemljištu u gradskom susjedstvu.

No zamisao o širenju granica grada ne implicira nužno i učvršćivanje gradskog načina života na tom području. Posredno o tome govore i podaci dobiveni u razdiobi odgovora na pitanje 46. Sukladno razdiobi samo za 44,8% anketiranih držanje domaćih životinja (kokoši, svinja, krava) **nije spojivo** s urbanim statusom naselja. Toj je skupini protivna manja, ali još s uvjerljivih 25,8% anketiranih, koji tvrde da je to spojivo i da se slažu s mogućnošću dopuštenja takvog čega u njihovu naselju. Približno je jednaka i skupina (s 28,1% anketiranih) koja tvrdi kako treba razdvojiti naselja gdje je to isključeno i naselja gdje je prihvatljivo i dopušteno. Drukčije rečeno, treba razdijeliti naselja po regulativnim režimima.

Iznesene činjenice podupiru tri osnovna uvida. (i) U Sisku je približno 50% stanovništva nedvosmisleno zainteresiranog da se daljnje izgrađivanje grada razvije i zadrži u "postojećim" okvirima; dakle, u okvirima pet prije spomenutih podcjelina. Očito je da mogućnosti građenja ili preobrazbe nisu na svim spomenutim područjima iste. Ali, po ocjeni građana, ukupne mogućnosti u tom okviru i više su nego dostatne za oblikovanje budućeg Siska. (ii) Postupke i predložke unutrašnje preobrazbe Siska, po ocjeni spomenute skupine, treba orijentirati viševrsnim jasnim razlikama između grada i negrada. Cilj im je potvrditi/osnažiti ukupnu urbanu kakvoću i urbane mogućnosti Siska. Takva preporuka leži u osnovi više anketnih ocjena ambijentalnih i urbanih prilika u Sisku. Preporuka se može i jednostavnije formulirati zahtjevom: **učvrstiti autoritet grada na gradskom području**. (iii) Po sadašnjim gradskim ru-

bovima raspoređene su (manjinske) skupine koje odlučni-ju urbanu diferencijaciju Siska od izvanjskog okoliša ne podupiru. Njima je prihvatljivija praksa potvrđivanja periferijskog kontinuuma, s većim rasponom **miješanja/pre-tapanja** urbanih i ruralnih razlika. Takve skupine svoj odnos spram grada izvode iz potrebe da grad imaju na raspolaganju kao funkcionalnu mrežu i skup olakšica; ali su bez interesa za način života gradskog stanovništva; naprotiv, prihvatljiviji im je “mješoviti” predložak koji ravnopravno, pokraj nekih odrednica gradskog načina života, obuhvaća i brojne odrednice života u ruralnom okružju. U krajnjoj crti one nisu zainteresirane za agresivnije isticanje i obranu navlastito urbanih pravila i uvjeta na gradskom području. Nije prijeporno da će na vanjskom rubnom području takve skupine i dalje biti važne. Ali se već na nekoliko primjera u hrvatskim gradovima (Zagreb, Rijeka, primjerice) pokazalo da bez upisa jasne razlike grad/negrad nije moguće pripremiti odlučniju urbanu preobrazbu gradskog područja, posebno naselja na graničnim parcelama. Budući da Sisak u cijelosti svakako mora snažiti autoritet grada, odlučnija je diferencijacija ruba toliko potrebnija.

Daleke/blize rijeke

Sisak se, poznato je, smjestio na obalama triju rijeka: Kupe, Odre i Save. Posebni su napor grad i njegovi graditelji uložili u primjereno oblikovanje obalnih poteza uz Kupu i Savu. Na obalama Kupe (s obje strane), već su sintaktička pravila Fistrovićeve regulacije pokazala, razvila se dalekosežna napetost između gospodarskih, lučkih poslova i praksa i građanskih aspiracija da se grad na kupskim obalama posebno istakne/potvrdi kao poželjno naselje. Na savskim obalama takve napetosti nema. Na njima monopolno dominira lučki promet i industrija, navlastito ona ekološki rizična. Prijepor je vidljiv između zahtjeva da se sisački stari grad/tvrđava primjereno zaštititi i aspiracija industrijskih moćnika na sisačkom jugu (pod čijim se nadzorom ostvaruje industrijalizacija u razdoblju druge modernizacije) da on postane sastavnicom južnog industrijskog dvorišta te, zbilja, podlegne organiziranoj banalizaciji. U odnosu spram rijeka sisački urbani sudionici, dakle, razlikuju aspiracije na Kupu od onih na Savi. Na kupskim se obalama sabiru aspiracije cilj kojih je izvesti gradsku svakodnevicu na kupsku vodu. Na savskim obalama sabiru se (pretežno) aspiracije kojima je cilj zaštititi spomenička (kulturna i prirodna) dobra.

Razdioba odgovora na pitanje 90 pokazuje da 16,7% anketiranih na rijeci/uz rijeku boravi “često”; uvjerljivih

42,6% tvrdi kako tamo boravi “ponekad”. Nisu, na strukturnoj ravnini, bitno različiti ni podaci dobiveni odgovorima na pitanje 91. Podaci pokazuju da manjinskih 21,4% anketiranih živi tako da **ne odlazi na rijeku**. Ostali anketirani sa životom na rijeci/uz rijeku čvršće su svezani. Uz kupsku je obalu gradsko središte; na obalnom je potezu više važnih gradskih označitelja; rekreacijska je arheologija grada pretežno uz kupske obale itd. Ukratko, sisački je način života, koliko je vidljivo iz anketnih ocjena, nezanemarivo prožet interesom za dnevnim kontaktom s gradskim rijekama ili barem njihovim obalama.

Industrijske su prakse, napose one razvijene u razdoblju druge modernizacije, postupno odvojile grad od njihovih rijeka. Nije taj proces posebnom sisačkom novošću. On je pogodio i gradove na riječnim obalama i gradove na morskim obalama. “Odvajanje” i nije primjerena dijagnoza. Manje je netočno ustvrditi da je industrijski sektor pretežno obalne poteze pretvorio u vanjske industrijske zone sa specifičnim utovarnim/istovarnim zadaćama. K tomu je i uporabna kakvoća riječnih voda temeljito narušena. Sukladno razdiobi odgovora na pitanje 12–33,6% anketiranih “potpuno se slaže” s tvrdnjom da je dosadašnji razvitak Siska (između ostalog) zagadio rijeke i ugrozio život u njima; dodatnih 44,3% ispitanika “slaže se uglavnom”. Drukčije rečeno, 77,9% anketiranih drži da su sisačke rijeke ugrožene dosadašnjim modelom sisačkog razvitka. Zahvaljujući tomu, **samo je 2,2%** (kako pokazuje razdioba odgovora na pitanje 8) anketiranih “vrlo zadovoljno” mogućnošću korištenja rijeka u svakodnevnom životu; činjenica da ima i 27,3% anketiranih koji su “uglavnom” zadovoljni tom mogućnošću ne ugrožava osnovni nalaz; on se, ukratko, može sažeti u ocjenu da su sisačke rijeke, ovakve kakve jesu, **poželjne zanemarivom broju Siščana**. Sisačke su rijeke, dakle, **lokacijski bliske, ali su životno daleke** (uporabno nepristupačne).

Posve je očito da se urbani autoritet Siska u cjelini, a i njegova središta, ne može učvrstiti bez sposobnosti grada da nadzire kakvoću svojih rijeka te da identitetski teatralizira događaje na njihovim obalama. Na tom je tragu, zacijelo, posebno poučan uvid dobiven odgovorima na pitanje 39. Zamoljeni ocjenama od 1 do 5 (kao u školi) ocijeniti zamisao da se na Pogorelcu sustavno grade rekreacijski uređaji i oprema, anketirani su joj dopisali (prosječnu) ocjenu 4,07. Ocjena implicira viševrsne obveze grada na kupskim obalama. Ima li se u vidu splet tekućih gradskih teškoća, one se čine ispraznim/rubnim željama. No tek cjelovita mreža takvih obveza sposobna je dugoročno učvrstiti **poželjnost** Siska kao životnog mjesta.

Tegobni promet

(i) **Opća predodžba.** Kakva je opća predodžba o gradskom prometu ukorijenjena u iskustvu anketiranih, pokazuje razdioba odgovora na pitanje 12. Opisujući štete što ih je grad Sisak pretrpio u dosadašnjem razvitku, anketirani ističu da je nimalo zanemarljiva i ona sakrivena pod naslovom “**prometni kaos**”. S tvrdnjom da je u Sisku na djelu prometni kaos “potpuno se slaže” 22,4% anketiranih; dodatnih 30,5% “uglavnom se slaže”. Dakle, ukupno 52,9% anketiranih drže da je grad podređen prometnom neredu. Na drugoj strani, s istom se ocjenom “uglavnom ne slaže” uvjerljivih 33,9%, ali je vrlo malo onih koji ocjenu odlučno niječu; takvih je tek 7,5%. Većinski je stav, vidljivo je, da je pod “zaštitom” sudionika druge modernizacije oblikovano prometno stanje koje anketirani, pretežno, drže problematičnim. Budući da je Sisak mali/srednji grad, teritorijalna razdioba prometnih rizika nije simetrično obuhvatila i mrežu rubnih naselja. Prometni su rizici uglavnom fenomen središnjih gradskih područja. No, na drugoj strani, nije dopušteno zanemariti rizike na rubnim gradskim područjima koji su posljedica zastarjele tehničke opreme ili nedovršenog komunalnog opremanja prometne mreže.

(ii) **Diferencijacija gradski/negradski promet.** Sisak je s velikim teškoćama i redovito vrlo sporo, uspijevao oblikovati primjerenu hijerarhiju prometnih mreža u gradskom poretku i njihovo primjerno razdvajanje. Dostavno je analizirati prije spominjane urbanističke dokumente. U njima su na mjestu prometnih prioriteta najčešće upisani prijedlozi da se gradske i regionalne prometne mreže na gradskom području razdvoje te da se regionalni koridori “izvuku” na gradski rub ili na (novi) prsten. Njihova vrijednost nije u sadašnjem Sisku manja. Na to posredno ukazuje i razdioba odgovora anketiranih na pitanje 41. Premda najveća skupina (s 40,2%) anketiranih tvrdi kako ne može ocijeniti kuda bi, s obzirom na gradski boljitak trebalo, izvesti novu trasu željezničke pruge prema Kutini, uvjerljivih 35% anketiranih tvrdi kako je treba povući po gradskom rubu, sjevernije od postojeće trase. Manja je skupina (s 23,9% anketiranih) koji predlažu postojeću trasu – kroz grad. Uzme li se, međutim, u obzir opća predodžba o sisačkim prometnim prilikama, naznačena u prethodnom ulomku, zasnovano je ići tragom prijedloga skupine koja novu trasu želi upisati na rubno gradsko područje.

(iii) **Zapuštene lokalne prometnice.** Na njih upućuju odgovori anketiranih dobiveni na pitanje 48. Anketirani su imali priliku definirati najveće svakodnevne teškoće u dnevnom “funkcioniranju” naselja gdje im je stambena adresa. Uvjerljivo je najviše anketiranih (25,8%) upozorilo

na već tipične komunalne teškoće (kanalizacija, odvodnja, opskrba energijom, usluge itd.). One su jedna vrsta modelske sjene urbanizacijskog predloška oblikovanog u razdoblju druge modernizacije. Na drugom su mjestu, po broju anketiranih (13%) koji ih spominju, teškoće izazvane slabom kakvoćom lokalnih cesta i organizacijom lokalnog prometa. U osnovi, one se javljaju kao tipična figura općeg posustajanja komunalne discipline i komunalnog gospodarenja pod nadzorom lokalnih monopolista. Usporedni skup činjenica koji podupire anketne uvide vidljiv je u analitičkim dijelovima prije spominjanih urbanističkih dokumenata. Nezadovoljstvo lokalnim prometnim mrežama u njima se predvidljivo ponavlja.

(iv) **Pješak u gradskom središtu.** Anketni nalazi samo posredno podupiru stav da u sisačkom gradskom središtu treba jasno ustanoviti područje s isključivim pješačkim prometom. Najvažnija je u tomu prije skicirana teritorijalna razdioba glavnih gradskih označitelja. Vidjelo se da su, uglavnom, sabrani na središnjoj gradskoj parceli. Jedna od glavnih implikacija te činjenice jest ocjena da se ukupni urbani autoritet središnjeg gradskog područja treba poduprijeti sustavnom gradskom politikom. Iskustva “novih urbanih politika” u većim europskim urbanim središtima, a i u nekoliko hrvatskim (Zagreb, Rijeka, Dubrovnik, Poreč itd.), pružaju, međutim, uvjerljive argumente na korist stava da se jačanje autoriteta središnjeg gradskog područja ne može provesti bez opasnosti od grube citizacije; komplementarno jačanje središnjeg gradskog područja kao **komunikacijskog područja sporog ritma** (Suppek), dakle, kao područja pješačke komunikacije i susreta, olakšava uspješno socijalizirati barem one s izrazitijim konfliktinim implikacijama. Samorazumljivo je da integracijska/komunikacijska kakvoća središnjeg područja spornih ritmova, u konačnici, ovisi o ukupnim mrežama gradskog svijeta života i o unutrašnjoj kompetenciji gradskog stanovništva. Ali je, također, izvan sumnje i činjenica da gradska pješačka središta ne samo da olakšavaju brojne interakcije nego da djeluju kao jedna vrsta **autonomnih “radionica”** do tada rubnih ili prešućenih poticaja ili gesta.

(v) **Kolodvor – gradska institucija.** Industrijski dopis pragmatičnih obilježja željezničkim kolodvorima u hrvatskim gradovima olakšao je njihovu značenjsku i socijalnu eroziju. U kolektivnom iskustvu hrvatskog gradskog stanovništva oni su redovito slike “s dvostrukim kopčanjem”. Prvo ih potvrđuje u ulozi privremene/prolazne adrese. Drugo ih potvrđuje u ulozi sabirališta klasičnog polusvijeta. Pa njihova monumentalna pročelja neočekivano “kližu” prema likovima označitelja s paradoksalnim tragom; para-

doks je u tomu što su kolodvorske zgrade **središnje adrese** (smještene su na središnjim gradskim parcelama) skupina sa socijalne **periferije**. Očito je da s takvom značenjskom podlogom ne mogu biti na popisu označitelja potrebnih novom urbanom autoritetu gradskog središta. Stavovi anketiranih Siščana dobiveni razdiobom odgovora na pitanje 44 pokazuju da uvjerljiva većina zapitanih, 69,3% drži kako kolodvor treba, dopušteno je reći, "revitalizirati". To, u osnovi, znači da njegova obnova ne treba biti samo otisak prometnih zadaća nego i **njegova položaja u genezi gradske urbane autonomije**. Sukladno tomu on je – **gradskim spomenikom**.

Nepoznati urbanistički planovi

Složenica u podnaslovu ne sakriva tvrdnju da u Sisku u prethodnim razdobljima nije bilo mjerodavnih urbanističkih planova. Već i analitički osvrt na pojedina razvojna razdoblja upućuje na suprotan zaključak. U Sisku je, počevši od pionirske Fistrovićeve regulacije s početka 19. stoljeća nadalje, vidljivo da urbanistička služba prilježno radi na svojim planovima. Drukčije rečeno, Sisak je u najvažnijim razdobljima gradskog razvitka raspolagao i stručnjacima i urbanističkim nacrtima koji su olakšavali usmjerivanje i nadzor glavnih procesa preobrazbe grada. Složenica, međutim, upućuje na drugu činjenicu koja nije bez vrijednosti. O njoj posve jasno govori razdioba odgovora dobivena na pitanje 26. Sukladno razdiobi, 61,2% anketiranih tvrdi kako **nije upoznato** s izrađenim urbanističkim planovima s pomoću kojih se uređuju aktualni odnosi u gradu. U drugoj, manjoj, skupini (s 30,9% anketiranih) jesu oni koji su o planovima ponešto čuli ili o njima pročitali. Tek manjinskih 5% sisačkih građana dobro je upoznato s onim što planovi pokazuju i što se njima zahtijeva.

Prilike oblikovane u razdoblju 1990.-2000. godine mogu djelomično poslužiti za tumačenje iznesenih rezultata. U tom je razdoblju Sisak pretežno u ratnim prilikama, mijenjaju se mnogostruki institucionalni uvjeti rada gradskih služba, hitni su brojni pragmatični imperativi itd. K tomu, rad na urbanističkim dokumentima ograničen je na prigodna tumačenja i reinterpretacije potrebne za ograničene graditeljske zamisli. U takvu općem kontekstu javno čitanje urbanističkih dokumenata na popisu je manje važnih javnih navika. No, poznato je, glavni su urbanistički dokumenti u Sisku izrađeni osamdesetih godina i prije. Sisačka javnost imala je, dakle, i vremena i mogućnosti pročitati što u njima piše. Ipak, njezin veći dio nije to učinio. Nije taj nalaz ekskluzivnim sisačkim događajem. U raz-

doblju druge modernizacije on je gotovo tipičnim u većini hrvatskih gradova. Po našoj ocjeni korijen mu je u činjenici da je većinsko novodošlo gradsko stanovništvo, mobilizirano tadašnjom industrijskom perspektivom, bez potrebne urbane kompetencije. K tomu, direktivna osnova gradskog razvitka u tom razdoblju ne ostavlja posebno prostrano područje za “samoupravno sudjelovanje” u izgrađivanju grada sudionicima bez političke legitimacije, neovisno o institucionalnom pročelju gradske samouprave. Sinergijsko djelovanje spomenutih i srodnih čimbenika pogodovalo je stvaranju javnog odnosa u kojemu samo rubna manjina građana dobro zna što u planskim nacrtima piše.

Na istom je osnovnom tragu i razdioba odgovora na pitanje 28. Uvjerljivo je najveća skupina anketiranih, 64,6%, uskratila odgovor na pitanje o kakvoći urbanističkih dokumenata. Budući da o njima malo ili ništa ne zna, predvidljivo je da ne može komentirati ni njihovu kakvoću. U manjinskoj pak skupini anketiranih koji su to učinili, najbrojnija je skupina s 22,6% anketiranih koji tvrde kako su planski nacrti, uglavnom, bili dobri, ali da je njihov utjecaj na oblikovanje grada nevažan jer se uglavnom nije ostvarilo ono što je u njima zahtijevano. Modelski promatrani, urbanistički su dokumenti otisak sposobnosti samoga grada za nadzor vlastite budućnosti. Budući da je u razdoblju druge modernizacije monopol na promjene u industrijskom sektoru, glavna (latentna) zadaća mnogih urbanističkih papira nije normiranje i usmjerivanje urbanih promjena – nego održavanje institucionalnog provizorija gradske samouprave. Zahvaljujući tomu, povjerenje javnosti u urbanističke papire ograničilo se samo na povjerenje u pojedine zamisli s nedvosmislenom potporom nadzornika političke moći. Kakvoća ostalih reducirana je na kakvoću dokumenata bez posljedica. U razdoblju pak 1990.-2000., razvojno posustajanje mnogih gradova, i uzbaštinjeni manjak pravne discipline, olakšali su kontinuitet opisanog predloška ponašanja. Pa i nije bez temelja zaključak da je i sisački urbani predložak oblikovan bez – sisačke javnosti.

Razdioba odgovora na pitanje 27 pokazuje kojim se obavijesnim izvorima Siščani najčešće služili kada su htjeli preciznije doznati što u planovima piše. Na prvim dvama mjestima su novine i radio. Televizija pak i javne rasprave na dva su mjesta iza njih, s malim skupinama anketiranih koji ih ističu. Posve su na rubu stručna predavanja i tribine. Njih spominje svega 2% anketiranih. Predočena shema najprije pokazuje da su novine i radio najčešće i izvješćivali o urbanističkim dokumentima. Monopolna televizijska mreža, poznato je, bez lokalnih postaja, takvim se “sitnicama” nije zamarala. Javnih je pak rasprava ili stručnih tribi-

na jednostavno bilo premalo za stvaranje dalekosežnijeg utjecaja na javnost. Iznesene činjenice upućuju da ni u Sisku (kao ni u drugim hrvatskim gradovima) nije sustavno oblikovan institucionalni predložak javnog komuniciranja o gradu, njegovoj budućnosti i glavnim prijedlozima razvitka. U tradiciji gradske autonomije, kakva se oblikovala u zemljama sadašnje Europske unije, javno komuniciranje o gradu i njegovim planovima obično je pod organizacijskom skrbi **posebnih gradskih ureda**; njihova je zadaća kontinuiranim izložbama, posebnim obavijesnim programima, stručnim raspravama itd. neprestano izazivati gradsku javnost na aktivni nadzor urbanističkog sektora. Koliko je vidljivo, u hrvatskim prilikama tom se predlošku najviše približio grad Zagreb organizacijom “velesajamskog” programa informiranja Zagrepčana o novom generalnom urbanističkom planu (Zagreb, 2000. godine). Drugih, uvjerljivijih, primjera nema. No upozoriti je da bez trajnog rada/suradnje s gradskom javnošću, grad ne može obnoviti/uspostaviti toliko potreban autoritet autonomna razvojnog sudionika. Aktivna gradska javnost, promatrana iz te perspektive, dakle, nije samo prigodnim zrcalom kakvoće urbanističkih planova nego je **nužnim uvjetom** učvršćivanja općeg povjerenja stanovnika u “njihov” grad i u njegove dugoročne razvojne sposobnosti.

II. STAVOVI GRAĐANA PREMA DOSADAŠNJEM RAZVITKU GRADA

Temeljne djelatnosti

Odgovarajući na pitanje 9 anketirani su imali priliku ocijeniti veličinu potpore pojedinim djelatnostima u dosadašnjem razvojnom razdoblju. Najviše anketiranih, 83,8%, drži da je turizam bio bez dostatne potpore. U drugoj su skupini (po broju anketiranih) ove djelatnosti: **poljoprivreda u gradskoj okolini, zdravstvo, riječni prijevoz**. Slabu potporu spomenutim djelatnostima ističe skupina u rasponu 69–72% anketiranih. U trećoj su skupini ove djelatnosti: **industrija, ribarstvo, kultura i znanost, obrt**. Slabu potporu tim djelatnostima ističe skupina u rasponu 58–63% anketiranih. U četvrtoj su skupini **šport, naobrazba, promet, usluge**; slabu potporu tim djelatnostima ističe skupina u rasponu 40–50% anketiranih.

Razdioba otkriva nekoliko korisnih činjenica. Ponajprije, uočiti je da anketirani upozoruju kako najveći broj djelatnosti u Sisku u dosadašnjem razvitku **nije imao** primjerenu i dostatnu potporu. Manjak potpore dopisuje se i djelatnostima gdje je on i više nego očit (turizam, primjeri-

ce), ali i djelatnostima gdje je teško složiti se da potrebne potpore nije bilo (industrija, primjerice). Na prvi pogled ta potreba anketiranih za generaliziranom slikom prijašnjeg stanja umanjuje njihovu uvjerljivost u ulozi mjerodavnih svjedoka gradskog razvitka. No preciznije čitanje skiciranih rezultata uklanja polaznu nedoumicu. Anketirani razgovijetno upozoruju da u dosadašnjem gradskom razvitku potrebnu potporu nisu imale “alternativne” djelatnosti, razvojna podloga kojih je skup autentičnih lokalnih posebnosti, **tradicionalno prisutnih** u sisačkom lokalnom okružju (turističke pogodnosti, poljodjelstvo u gradskom okolišu na tradicionalnom seoskom zemljištu, prometne pogodnosti Kupom i Savom itd.). U istu skupinu mogu se ubrojiti i ribarstvo, obrt. Manjak potpore spomenutim i sličnim djelatnostima, po ocjeni anketiranih, izravno ukazuje na strukturno nepovjerenje u tradicionalne razvojne prednosti Siska. Iz prijašnjih je analiza vidljivo da se aktualni razvojni predložak Siska oblikovao na temelju radikalnog odvajanja od prometne prošlosti grada; i s naglašenim povjerenjem u industrijski sklop konstruiran pod pritiskom modernizacijskih sudionika “odozgo”. Anketni uvidi, tipološki promatrano, posve su sukladni toj činjenici. Manjak potpore prije spomenutim djelatnostima znači, posredno, **manjak povjerenja** u mrežu lokalnom tradicijom oblikovanih prednosti i pogodnosti, u rasponu od onih stvorenih prirodnim procesima do onih gdje je ovisnost o socijalnoj tradiciji vidljivija i važnija.

U shemu se, očito je, ne uklapa ocjena potpore industrijskom sektoru. Ali (koliko je čitljiva dobivena razdoba), anketirani potporu ne niječu. No (posredno) upozoruju da je monopolna potpora **samo maloj skupini industrijskih djelatnosti** (ponovimo: željezari, rafineriji, kemijskoj industriji) praktično djelovala na oblikovanje industrijske budućnosti Siska **restriktivno**, slično učincima na drugim sektorima. Zahvaljujući tomu, **nije se oblikovala** mreža industrijskih djelatnosti bolje prilagođena gradskim prilikama i sposobnostima gradskog stanovništva. Oblikovala ga je, naprotiv, industrijska struktura s monopolnim otiskom, bolje prilagođena organizatorima modernizacije “odozgo” negoli zbiljskim pokretačima i nositeljima gradskog razvitka. Prihvati li se naznačena razlika, nabranje ostalih djelatnosti s manjkom potpore kakve su, primjerice, kultura i znanost, naobrazba i srodne, postaje samo gestom preciznijeg opisa. Promatrana u cjelini slike upućuje na zaključak da je manjak potpore spomenutim djelatnostima istovrstan manjku potpore modelu razvitka **kojemu je u središtu sam grad.**

Dvije su skupine djelatnosti, po ocjeni anketiranih, imale ili dostatnu potporu ili preveliku potporu. To su **ugostiteljstvo i trgovina**. Na takav njihov položaj u isku-
stvu anketiranih posebno ukazuje činjenica da su to **jedi-
ne dvije** djelatnosti za koje veće skupine anketiranih (s
36% članova) tvrde da su imale preveliku potporu. Uzme-
mo li u obzir i skupine anketiranih koje tvrde kako su te
djelatnosti imale dostatnu potporu, vidi se da 72% anketi-
ranih tvrdi kako je ugostiteljstvo imalo dostatnu ili preve-
liku potporu, a čak 86,5% anketiranih isto tvrdi za trгови-
nu. U ocjenjivanju potpore drugim djelatnostima takve
nedvosmislene suglasnosti anketiranih nema. Vidljivo je,
doduše, da 50,4% anketiranih drži kako je promet imao
dostatnu potporu, a 46,3% kako je istu potporu imao
skup uslužnih djelatnosti, 40,6% naobrazba, a 38,8% šport;
ali veličina udjela anketiranih koji, na drugoj strani, ističu
manjak potpore ili odsutnost bilo kakva povlaštena polo-
žaja, ne dopušta i njih uvrstiti u skupinu djelatnosti za ko-
je anketirani drže da su imale povoljniji razvojni položaj.
U toj su skupini, po ocjeni anketiranih, samo spomenute
dvije: ugostiteljstvo i trgovina.

Promotri li se ukupna tercijarna snaga Siska, lako je
uočiti da ona iznesenoj ocjeni anketiranih **nije sukladna**.
Sisak **nije** gradom s jakim tercijarnim sektorom, napose
nije u trgovini ili ugostiteljstvu. Da je tome tako, zacijelo
bi bio i snažnijim turističkom središtem (a i druge gradske
djelatnosti imale bi koristi od njega). Ipak, ocjena anketira-
nih nije bez temelja. Ukazujući na odnos spram tih djelat-
nosti, anketirani, posredno, ističu kako je, napose devede-
setih godina, najveći broj razvojnih inicijativa bio ograni-
čen na te dvije djelatnosti. Uzmemo li se u obzir i kontek-
stualni komentari, zasnovano je ustvrditi da anketna ocje-
na implicira i stav da su prednost dobile djelatnosti s
očitim kratkoročnim/špekulantskim akterima. Slični su
nalazi uočeni i u Zagrebu (skupina autora, 2000.). Posrije-
di je upozorenje na jednu vrstu razvojne inverzije u kojoj
su glavnu ulogu zauzeli nositelji s kratkoročnim interes-
ima i bez proizvodnih ciljeva. U najboljem slučaju, oni mo-
gu biti organizatorima “sive” (para)urbanizacije.

Uspjesi u svladavanju teškoća

Kako anketirani ocjenjuju uspjehe u svladavanju gradskih
teškoća (definiranih kakvoćom uklanjanja ili rješidbe), po-
kazuje razdioba odgovora na pitanje 8. Lako je uočiti da
su u rubrici “vrlo zadovoljan” udjeli anketiranih u raspo-
nu 0,8–4,4%. U toj rubrici, dakle, većih skupina sklonih
povoljnim ocjenama **nema**. Ili, drukčije rečeno, **nije vid-**

Ljivo da su na uspjehe u dosadašnjem razvitku na promatranim područjima Sišćani posebno ponosni. (Anketirani su skloni povoljne ocjene upisivati pretežno u “prosječnu” rubriku: “uglavnom zadovoljan”.) Na tu činjenicu ukazuju i dobiveni prosječni pokazatelji (ne)zadovoljstva: u rasponu su od 1,59 (nezadovoljstvo kakvoćom skrbi o mladima i njihovoj budućnosti) do 3,06 (zaštita stanovništva od nasilja). Nije nekorisno predočiti cijeli popis prosječnih vrijednosti (ne)zadovoljstva.

Teškoća	Prosječna vrijednost
Zaštita stanovništva od nasilja	3,06
Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	2,91
Održavanje grada (čistoća, zelenilo, fasade itd.)	2,70
Obnova gradskog središta	2,68
Očuvanje lokalnog načina života	2,68
Čuvanje kulturne baštine	2,55
Pristupačnost rijeka	2,50
Opremanje grada društvenom infrastrukturom	2,49
Izgrađivanje lokalnih prometnica	2,39
Izgrađivanje komunalne infrastrukture	2,37
Gospodarenje riječnom obalom	2,35
Zaštita okoliša	2,30
Izgrađivanje stambenih naselja	2,29
Rješavanje velikih industrijskih zagađivača	1,78
Skrb o mladima i njihovoj budućnosti	1,59

Tablica 1.

Prosječne vrijednosti (ne)zadovoljstva kakvoćom rješavanja gradskih teškoća

Razdioba prosječnih vrijednosti pokazuje da su dva područja ili dvije skupine učinaka dosadašnjeg razvitka, po ocjeni anketiranih, nedvosmisleno negativna. Prvo je područje **skrbi za mlade i za njihovu budućnost**. Po ocjeni anketiranih dosadašnji razvitak **nije uspio** oblikovati postojanu perspektivu mlađim skupinama stanovništva. Nije teško pokazati na kojim se empirijskim uvidima ta ocjena anketiranih temelji. Dostatno je podsjetiti na predodžbu hrvatske javnosti o privatizaciji i njezinim učincima (Čengić, Rogić, 1999.) i na interpersonalne korijene glavnih stavova o njoj. Sukladno toj predodžbi vlasnička transformacija hrvatskog gospodarstva nije zajamčila stabilno zapošljavanje i tehničku modernizaciju poduzeća. Posve je predvidljivo da su u razvojnom posustajanju hrvatskog gospodarstva prvi gubitnici skupine starijih zaposlenika i skupine mlađeg stanovništva koje tek treba konkurirati na tržištu rada. Opću ocjenu rizičnosti njihova socijalnog položaja, posebno položaja mlađih skupina, ne ublažava činje-

nica da je na područjima kakva su naobrazba ili socijalna skrb razvijeno više zaštitnih mehanizama. Očiti **manjak radne perspektive** mlađeg stanovništva nadsvođuje takve učinke.

Drugo područje s izrazitim nezadovoljstvom anketiranih jest područje **ekologijske zaštite**. Pri tomu je praktično održavanje grada i dnevna skrb za zelenilo, čistoću i srodne komunalne aktivnosti dobilo nešto bolju ocjenu (2,70). Izrazito negativnom ocjenom, pak, anketirani su ocijenili ishod ekologijskog “obuzdavanja” velikih industrijskih zagađivača. Odgovarajući na pitanje 31, anketirani su ih precizno i imenovali. Po njihovu iskustvu najveći su: rafinerija (89,5% anketiranih), Herbos (72,8% anketiranih), željezara (53,2% anketiranih), termoelektrana (28,1% anketiranih). U osnovi veličina (ne)uspjeha grada u obuzdavanju ekologijskih rizika što ih proizvode važnija industrijska poduzeća najpreciznije ukazuje na to koliko su odnosi grad – industrija konfliktni. Po ocjeni anketiranih Sisak je podređen ciljevima i mjerilima formiranim u industrijskom sektoru. Napuštanje takva okvira gradskog života implicira niz promjena u strukturnom modelu grada. Budući da su u Sisku alernativne razvojne strategije vidljive samo u obliku posebnih ulomaka, napuštanje zbilje ekologijski rizična grada izrazito je sporo.

Na drugoj strani, anketirani su najmanje nezadovoljni **općom sigurnošću grada** (prosječna ocjena 3,06). Premda grad ne drže izrazito sigurnim anketirani opću sigurnost u gradu drže prihvatljivom. Uzme li se u obzir ukupni odnos zadovoljnih i nezadovoljnih kakvoćom uklanjanja gradskih teškoća, razložno bi bilo očekivati veću opću konfliktnost u gradskim praksama i odnosima. Anketirani, naprotiv, upućuju na paradoksalnu činjenicu: grad je određen brojnim praktičnim teškoćama, ali je opća sigurnost života u njemu dobra. Nalaz, posredno, upućuje na hipotezu da je temeljna konfliktna osovina implicitna odnosu **građani – institucije** (neovisno o tome jesu li samo gradske ili su njima pribrojene i državne na različitim upravnim razinama), a ne odnosu građani – građani. Premda je, po ocjeni 23,8% anketiranih, srpska agresija izazvala brojne teškoće u međuljudskim odnosima u gradu, ukupna “horizontalna” sigurnost života nije pala ispod prihvatljive razine. Sisak, dakle, po općoj životnoj sigurnosti nije najboljim gradom; ali nije, po ocjeni anketiranih, ni gradom s akumuliranim velikim dnevnim rizicima.

Između ta dva pola rasporedile su se ocjene nekoliko komunalnih djelatnosti i graditeljskih programa. (Ocjene su u rasponu 2,91, koliko je dobilo arhitektonsko oblikovanje novih kuća, do 2,29, koliko je dobilo izgrađivanje

stambenih naselja.) Statistička analiza razlika u ocjenjivanju između anketnih skupina podrijetlom iz različitih dijelova grada pokazuje da unatoč toj “skučenosti” treba očekivati statistički značajne razlike, ponajprije između skupina iz središnjih dijelova i onih na gradskom rubu. (Iznimka su samo ocjene skrbi o mladima, gdje se sve skupine slažu da je, zapravo i nema; i ocjene kakvoće čuvanja specifičnih obilježja lokalnog načina života, gdje se sve skupine slažu da takvih specifičnosti, premda nisu nametljive, ipak ima.) Opće sintaktičko pravilo može se sažeti u tvrdnju: koliko su skupine bliže središnjim dijelovima grada toliko su sklonije upisati se u rubrike “vrlo” i “uglavnom” zadovoljni. Posredno, pravilo ukazuje na činjenicu da je u središnjim gradskim dijelovima sabiranje povoljnih učinaka gospodarenja gradom s manje rizičnih implikacija. No, ponavljamo, razlike se razvijaju i naznačuju u razmjerno skromnim općim okvirima. Predodžba o gradu što je anketirani nude upućuje na opću **ispodprosječnu kakvoću** gradskih prilika. Drukčije rečeno, gradski uspjesi u uklanjanju ili nadmašivanju najvažnijih teškoća ili u primjerenu gospodarenju pojedinim gradskim dobrima – nisu veliki. Ocjene jasnije ukazuju na **grad koji stagnira** negoli na grad koji ulaže napore da se otrgne od glavnih likova razvojne zastarjelosti. Ili, promotrene iz suprotne perspektive, jasnije ukazuju na **kontinuirani manjak uvjerljivih gradskih uspjeha** negoli na pouzdanu/prosječnu kakvoću postignutih učinaka. Premda, vidjelo se, nije mali broj Siščana identificiranih s vlastitim gradom, vrlo ih je malo koji ga drže mjestom dugoročna sabiranja gradskih uspjeha. Sisak ne oćarava.

Koristi i štete

Kakve je **koristi** dosadašnji gradski razvitak općenito donio gradu anketirani su imali priliku ustvrditi odgovarajući na pitanje 11. Razdioba odgovora pokazuje da su gotovo zanemarljivi postoci anketiranih koji se “potpuno slažu” s pojedinim tvrdnjama o uspješnu sisaćkom razvitku (raspon je 0,6%–2,3%). Svakako su veće postotne skupine anketiranih koji se “uglavnom slažu”, no ni one nisu odveć uvjerljive (raspon je 2,3%–34,5%). Najviše se anketiranih slaže (potpuno/uglavnom) s tvrdnjom da se Sisak razvio u grad siguran i udoban za život. Ukupno je takvih 36,8%. Njima je nasuprot skupina s 61,4% anketiranih (24,3% uopće se ne slaže, a 37,13% uglavnom se ne slaže) koji tvrdnju **ne prihvaćaju**. Prosječna ocjena sisaćke sigurnosti/ugode za život iznosi 2,54, dakle u granicama je raspona prosječnih ocjena analiziranih u prethodnom odjelj-

ku. Poruka je anketiranih, dakle, da se Sisak **nije razvio u siguran/ugodan grad** toliko da bi mu se taj naslov mogao bez oklijevanja priznati. Ali da se promjene posve ne mogu ni zanjekati.

S ostalih pet tvrdnja anketirani se Sišćani (uglavnom) **ne slažu**. Čak 94,8% anketiranih ne slaže se s tvrdnjom da je u gradu stvoreno perspektivno gospodarstvo; 95,2% njih ne slaže se s tvrdnjom da su stvoreni uvjeti za bolju budućnost mladih ljudi u gradu; 88,4% ne slaže ih se s tvrdnjom da se grad svezao s razvijenim svijetom i postao njegovim dijelom; 85,6% ispitanika ne slaže se s tvrdnjom da su stvorene mogućnosti da svatko odabere način života koji mu je primjeren. Uočiti je, udio anketiranih "negativno" raspoložen vidljiv je čak i u ocjeni tvrdnje da je Sisak postao važnim pokrajinskim kulturnim i intelektualnim središtem; čak 76% anketiranih s tvrdnjom se ne slaže premda je Sisak i aktualnim županijskim središtem i (bivšim) središtem zajednice općina pa je, nedvojbeno, u tim ulogama ojačao i središnje sposobnosti oslonjene na nove institucije kakve su, primjerice, (nove) visokoškolske ustanove.

Koliko je vidljivo, anketirani ne niječu očite empirijske promjene, zabilježene u razdoblju druge modernizacije ili tijekom devedesetih godina. Ali su **izrazito kritično raspoloženi spram svake tvrdnje kojom se izriče/ustvrđuje koji dugoročni gradski uspjeh**. Po ocjeni anketiranih, dakle, Sisak je u prethodnim razdobljima napredovao prostorno se šireći, množeći broj stanovnika i jačajući razvojnu bilancu industrijskog sektora. Ali, na toj podlozi **nije nastao stabilan grad s dobrom razvojnom perspektivom, autoritetom pokrajinskog središta i s unutrašnjim mogućnostima pluralizacije životnih stilova**. Nije, dakako, ocjena anketiranih bez iskustvene osnove. Ali veličina postotnih skupina anketiranih koje sudjeluju u odbijanju/nijekanju pojedinih tvrdnja odveć je uočljiva za svaku vrstu mehaničke interpretacije. Po našoj ocjeni, polemizirajući s predloženim tvrdnjama anketirani su koristili dvije skupine ocjena. U prvoj su skupini ocjene razmjerno oskudnih gradskih uspjeha. Reći, na drugoj strani, da ih nije bilo posve je besmisleno. Oblikujući se kao industrijski grad srednje veličine Sisak je, već i po strukturnoj nuždi, akumulirao određene pogodnosti. One su, vidjelo se i u prijašnjim ulomcima, samo rijetko prosječne kakvoće; redovito su ispodprosječne, ali su ipak bolje od nikakvih. U drugoj su skupini ocjene aktualne razvojne gradske perspektive. Sisačko je gospodarstvo, vidjelo se, strukturno izrazito ovisno o industrijskom sektoru. Alternativnih mogućnosti u gradskoj strukturi nema. Grad je, dakle, iznimno ranjiv poremećajima u industrijskom sektoru. Budući da se u razdob-

lju 1990.-2000. radikaliziralo posustajanje (zastarjele) industrije u Hrvatskoj na više razina, negativne promjene pogodile su oštrije i grublje Sisak i srodne gradove, **potkopavajući i same osnove gradskog razvojnog samopouzdanja**. Prihvatimo li, makar samo privremeno, Fukuyamina analitička upozorenja, zasnovano je upozoriti da anketirani, u osnovi, priopćuju **kako nemaju na što biti ponosni u sisačkom modelu razvitka**. Mogu samo strepeti kada će opći manjak perspektive svakoga od njih pojedinačno pretvoriti u – novog socijalnog ovisnika.

Kakve je **štete** dosadašnji razvitak Siska nanio Siščanima, po ocjeni anketiranih, pokazuje razdioba odgovora na pitanje 12. Po broju anketiranih koji se s tvrdnjom slažu na prvom je mjestu ekološki uvid da je dosadašnji razvitak zagradio rijeke i uništio život u njima. S tvrdnjom se slaže ukupno 77,9% anketiranih (33,6% slaže se “potpuno”, a 44,3% “uglavnom”). Na drugoj strani, s tvrdnjom se ne slaže manjinskih 18,5%. I s tvrdnjom da je uništen tradicionalan način života slaže se više od 50% anketiranih; 19,9% slaže se “potpuno” a 32,9% “uglavnom”. Njima je nasuprot skupina s 31% anketiranih, među kojima se 26,1% “uglavnom ne slaže”, a 4,9% “nimalo se ne slaže”. Srodna je razdioba odgovora zabilježena i u ocjeni tvrdnje kako je u dosadašnjem razvitku zapušten gradski okoliš i gradsko zelenilo; 57,3% anketiranih se “potpuno” ili “uglavnom” slaže, dok se 40,5% “uglavnom” ili “nimalo” ne slaže.

U idućoj su skupini tvrdnje s nešto manjim postotnim udjelom “katastrofičara”. To su tvrdnje: Stvoren je prometni kaos i otežano odvijanje gradskog prometa; Razvile su se grane industrije koje štete razvitku i prosperitetu grada; Narušen je izgled grada slabim urbanističkim i građevinskim zahvatima. (Prosječne su ocjene tih tvrdnja u rasponu 3,26–3,10.) U usporedbi s prijašnje tri tvrdnje u ovoj su skupini tvrdnje s jasnijom sektorskom uputnicom. Učinci na koje one upućuju, dakle, mogu se lakše svesti na promjene u pojedinim gradskim sektorima. Drukčije rečeno, jasnija “žanrovska” osnova predmeta ocjenjivanja (sektorskih promjena) dopušta anketiranima biti manje shematičan. Zato su, vjerojatno, postotni udjeli anketiranih pripravnih na **bezuovjetnu** potporu tim tvrdnjama nešto manji u usporedbi sa skupinama koje odlučno podupiru prve tri tvrdnje (22,4%, 21,9% i 17,0% naspram 33,6%, 19,9% i 21,3%). No ovisnost predodžbe o gradu u iskustvu anketiranih o slici opće besperspektivnosti gradskog gospodarstva ne dopušta anketiranima razlike pretvoriti u polarizirane skupine. Brojnije su, redovito, skupine anketiranih koje se slažu i s tim tvrdnjama.

Ipak, tvrdnja: Stvoreno je previše opasnosti i rizika za život građana, **nije predmetom većinskog slaganja**. Podupire je potpuno samo 12,4% anketiranih, a uglavnom 23,9%. Nasuprot njoj je veća skupina s 41,4% anketiranih koji se “uglavnom ne slažu” i 10,7% onih koji se “nimalo ne slažu”. Ima li se u vidu veličina skupina koje podupiru prve tri tvrdnje, s nedvosmislenim isticanjem velikih ekoloških šteta, zasnovano je očekivati i veći broj anketiranih koji se s netom spomenutom tvrdnjom “potpuno” ili “uglavnom” slažu. No njezina izrazita negativna intencija za anketirane nije posve uvjerljiva. Opire joj se dnevna zbilja malog/srednjeg grada s ritmovima i predlošcima koji nisu bez unutrašnje autonomne pouzdanosti i sigurnosti. Anketirani, dakle, drže da je dosadašnji razvitak prouzročio brojne, pretežno ekološke, poremećaje, te da je narušio na više načina unutrašnju gradsku ravnotežu. Ali **ne drže** da je zaključna bilanca takvog razvitka izrazito konfliktna i rizična svakodnevnica. I prosječna ocjena tvrdnje (2,86) pokazuje da je vrijednost na donjoj granici prosječnih ocjena. Drukčije rečeno, po ocjeni anketiranih, dosadašnji je razvitak u Sisku bio, uglavnom, ekološki štetan; negativno je djelovao i na brojne procese gradskog samooblikovanja. Zaključna je ocjena takva razvitka da je **uspješniji u proizvodnji šteta nego u proizvodnji dobiti**. Ali, **gradska zbilja** oblikovana u istom razodblju **nije** jednosmjernim njegovim otiskom. Anketirani, implicitno, vjeruju da gradska zbilja nije ekskluzivni rezultat samo modelom razvitka izazvanih i pokrenutih praksa i sudionika. Ona je, također, i učinak brojnih praksa koje imaju stanovitu **autonomiju** naspram obvezujućeg modela razvitka. Iza takva uvida dopušteno je izvesti djelomično paradoksalni zaključak na koji, posredno, anketirani upućuju. On se može sažeti u tvrdnju: **Sisačka životna zbilja nije toliko neprihvatljiva koliko je neprihvatljiv model dosadašnjeg razvitka i njemu pripadajuća mehanika razdiobe šteta**. No posve je očito da zasluge za tu razliku ne pripadaju modelu.

Osobne koristi i štete

U procjenjivanju kakvoće utjecaja dosadašnjeg modela razvitka grada na **osobni** život i životne prilike anketiranih najveća je skupina anketiranih, s 57,2%, koji tvrde kako sam model nije imao važnijeg utjecaja na njihov život i na život njihove obitelji. Taj pravac vrednovanja naznačen je već i u prijašnjim ulomcima. Većinska predodžba **o dosadašnjem razvitku kao mehanizmu množenja šteta adresirana je na grad**; u tom je razvitku, dakle, ekskluzivnim gubitnikom grad i njegova perspektiva, ne nužno i grada-

ni/pojedinci. Samorazumljivo je da su – toliko koliko je grad “općim dobrom” svojih građana – štete nanese gradu istovrsne šteta nanesenim i njegovim građanima. Ali naznačeni odnos **nije simetričan**; položaj pojedinca (pa, dakle, i dobiti/štete odredljivi na tom položaju) nije linearnim produžetkom gradske zbilje. Stoga je lako predočiti posebne gradske skupine ili pojedince koji su u prilikama oblikovanim prijašnjim modelom razvitka – popravile svoj osobni položaj. U dobivenoj razdiobi 10,6% anketiranih tvrdi da im se baš to dogodilo. Model razvitka, u prijašnjim ulomcima opisan izrazito nepoželjnim pridjevima i ocjenama anketiranih, s uglavnom većinskom potporom, promatran na osobnoj razini popravio je životne prilike svakog desetog anketiranog Siščana. No, na drugoj strani, dvostruko je više, 20,4% anketiranih, koji tvrde da im je isti tip razvitka nanio samo štete. Njihova razvojna bilanca, dakle, poklapa se s razvojnom bilancom grada kao cjeline. Između njih smjestila se mala skupina anketiranih koji tvrde kako im je dosadašnji model razvitka, doduše, nanio štete, ali je osigurao poželjnu perspektivu mlađim članovima obitelji. Skupina obuhvaća 3,1% anketiranih. Njezina je veličina posve sukladna – prije očitovanom – većinskom uvjerenju anketiranih da grad ovisan o aktualnom modelu razvitka nije sposoban zajamčiti životnu perspektivu mlađem stanovništvu. Kraće rečeno, uzbaštinjeni model razvitka **uspješnije množi ili ravnodušne ili oštećene**. Nagrađeni su uvjerljiva manjina.

Način života

Podaci dobiveni odgovorima na pitanje 16 pokazuju koja svojstva i obilježja anketirani tipično dopisuju sisačkom načinu života. Uvjerljivo je **manjinska** tvrdnja da je u Sisku moguće, za kratko vrijeme, steći dobar životni standard. Samo 4,9% anketiranih drži spomenutu mogućnost “izrazito” karakterističnom za život u Sisku. Dodatnih 10,4% drži da se tvrdnja može “donekle” držati sisačkim označiteljem. Naspram njima nalazi se 79,3% anketiranih koji tvrde kako se predloženi stav uopće ne može držati sisačkim označiteljem. Po većinskom uvjerenju, dakle, **Sisak nije “obećanim” gradom**. Taj je uvid nagoviješten i u prijašnjim ulomcima. Moguće je, dakako, predočiti model gradskog razvitka koji “uspješno” reproducira višestruke likove gradske dezintegracije, ali koji, na drugoj strani, uspješno pretvara svoje stanovnike u bogataše “po kratkom postupku”. U urbanoj povijesti raznorodni su gradovi, za određeno razdoblje, igrali takve uloge. One se ne mogu odvojiti od zadaća tih gradova na različitim razvojnim

“frontama”. I u sisačkoj povijesti, vidjelo se, uočljivi su tragovi likova predziđa. Njihova prisutnost svakako ohrabruje, barem načelno promatrano, sklonost građana samoočaravanju. Ali aktualno razvojno posustajanje (i grada i Hrvatske) otvoreno priječi da sklonost postane više od toga. Sišćani vlastiti grad **ne drže** gradom gdje je moguće “popriječko” poboljšati životne prilike. Sukladno prije iznesenim ocjenama on je **gradom stagnacije i (tegotne) dnevne skrbi**, a ne gradom poduzetničkog optimizma i brzih uspjeha.

Druga tvrdnja koju većina anketiranih drži neprimjerenom sisačkom načinu života i životnim prilikama jest ona tvrdnja da je u Sisku moguće živjeti po vlastitom odabiru. Tvrdnjom se, dakle, na popis sisačkih označitelja stavljaju višestruka jamstva osobne životne autonomije. Pri tomu se likovi autonomije jednoliko raspoređuju i na ekonomsku razinu (živjeti po vlastitom odбору jer pojedinac nije ekonomski ovisan ili skučen) i na aksiološki razinu (živjeti po vlastitom odбору sukladno vrijednostima). **Samo 8,0% anketiranih tvrdi kako ta tvrdnja ima vrijednost “izrazita” označitelja sisačkih prilika.** Ali 40,1% tvrdi kako joj treba “donekle” priznati tu kakvoću. Naspram tim skupinama je većinska skupina, s 46,5% anketiranih koji ponuđenu mogućnost potpuno isključuju. Za pravilno polariziranu razdiobu anketiranih odgovora bila bi potrebna mnogo veća skupina anketiranih pripremljenih “izrazito” prihvatiti tvrdnju da se u Sisku može bez većih teškoća živjeti po vlastitu odбору. Takve skupine, međutim, nema; skupina je, vidjelo se, manjinska. Zato je zasnovano, unatoč “prostranoj” skupini anketiranih “donekle” pripremljenih, priznati Sisku tu posebnost, prihvatiti ocjenu da anketirani **ne drže** Sisak gradom gdje životna autonomija najbolje uspijeva.

Treća tvrdnja s malobrojnomo skupinom anketiranih pripremljenih priznati joj status “izrazita” označitelja jest tvrdnja da je Sisak osobit po tomu što je u njemu svakodnevni život siguran. Izrazitu vrijednost tvrdnji priznaje samo 9,4% anketiranih. Na drugoj strani, međutim, uvjerljivih 58,4% anketiranih tvrdi kako joj “donekle” vrijednost označitelja ipak treba priznati. Naspram toj skupini nalazi se 27,7% anketiranih odlučnih zaniijekati joj ikakvu vrijednost. Razdioba pokazuje da se složenica “siguran život”, svakako **ne može ustaliti na popisu izrazitih sisačkih označitelja. Ali se s popisa ne može ni ukloniti.** Tu smo činjenicu već komentirali u prijašnjim ulomcima. Anketirani su, vidjelo se, pripremljeni dopisivati uglavnom konfliktna obilježja dosadašnjim razvojnim inicijativama i praksama. Ali nisu odlučni u dopisu konfliktnih označitelja sisačkoj zbilji. Ona je, u sjeni ritmova i predložaka malog/srednjeg grada,

na stanovit način **autonomnom činjenicom**. No **nije**, po ocjeni anketiranih, zaslugom organizatora gradskog razvitka.

Pogledajmo sada skup tvrdnja s najvećim postotnim skupinama anketiranih pripravnih im priznati vrijednost “izrazitog” označitelja gradskog načina života. Na prvom je mjestu tvrdnja: u Sisku je izrazita međusobna otuđenost građana. U skupini pripravnoj priznati joj vrijednost “izrazita” označitelja nalazi se 41,8% anketiranih; dodatnih 38,9% priznaje joj “donekle” vrijednost označitelja sisačkih prilika. Ukupno, dakle, “izrazitu” ili “donekle” označiteljsku vrijednost spomenutoj tvrdnji priznaje **79,7% anketiranih Sišćana**; među njima je skupina “izrazitih” većinska. Naspram njoj nalazi se tek 11,8% anketiranih koji joj niječu ikakvu označiteljsku vrijednost. Uzme li se u obzir sisački opći predložak malog/srednjeg grada takvo većinsko isticanje “otuđenosti” građana jednih od drugih – iznenađuje. Jer bolje pristaje tipičnim velegradskim prilikama kakvih u Sisku, a i u većini drugih hrvatskih gradova, nema. U razumijevanju nalaza bolje pomaže prije spominjani uvid da je u Sisku gradski subjekt, dakle, gradska **zajednica**, tradicionalno nestabilna. Odlikuje ga “nedovršeni” proces učvršćivanja solidarnosti građana s gradom. Tipična sintaksa takvog predloška **predvidljivo proizvodi** iskustvo otuđenosti neovisno o tomu koliko su empirijski vidljive ekolozijske prilike i odnosi svojstveni velegradskoj zbilji. Njegov je, dopušteno je reći, najvažniji izvor **manjak sposobnosti** gradskog subjekta za jasno definiranje gradskih ciljeva i sukladnu mobilizaciju gradskog stanovništva. Zahvaljujući tomu, sektorske i pragmatične identifikacije gradskih stanovnika nadmoćnije su gradskim. Nastale fragmentirane odnošajne mreže ne održavaju se socijalnom energijom izvučenom samo iz posebnih privatnih interesa. Nego, ponajviše, **stabilnom redukcijom** identitetskih aspiracija. Već prije spominjana razdioba odgovora na pitanje 82 pokazuje da se većina anketiranih, neovisno o tomu jesu li rođeni u Sisku ili nisu, drži “domaćim” Sišćanima. No, očito je, taj identitetski naslov nije primjereno “dovršen” u praksama solidarnosti s gradom. Najmanje je netočno reći da je u Sisku vidljiv **manjak poticaja** na mobilizaciju gradskog stanovništva sukladno gradskim ciljevima.

Druga tvrdnja s većinskom potporom anketiranih jest ona da je život u Sisku ugrožen zagađenim okolišem. Tvrdnju “izrazito” podupire 37,0% anketiranih, a “donekle” 46,7% (ukupno 83,7%). Razdioba je, po osnovnim obrisima, sukladna prije opisanoj općoj ekolozijskoj kritičnosti Sišćana. Na toj podlozi, po ocjeni anketiranih, oblikovala se predodžba **o zagađenom/zdravstveno opasnom Sisku** kao posebnom označitelju gradskog načina života.

Treća tvrdnja s većinskom potporom anketiranih jest tvrdnja da su Sišćani privrženi svom gradu. Vrijednost “izrazita” označitelja gradskog načina života priznaje joj 33,1% anketiranih; no, uvjerljivih 51,7% priznaje joj “donekle” vrijednost (ukupno 84,8%). Uzmemo li se u obzir podaci dobiveni u odgovorima na pitanje 82, spomenuti u prijašnjim ulomcima, dobivena je razdioba sukladna analitičkim očekivanjima. No njezine se implikacije ne slažu najbolje s implikacijama tvrdnja da su Sišćani međusobno otuđeni. Nesklad se s najmanje nedoumica uklanja prije naznačenim upozorenjem da je “otuđenost”, ponajprije, učinkom stabilne redukcije identitetskih aspiracija; ili, drukčije rečeno, **manjka sposobnosti** gradskih sudionika razvitka da oblikuju razvojni predložak bolje svezan s gradskim mogućnostima i posebnostima. Manjak ne dopušta latentnu socijalnu energiju Sišćana (koju privrženost, inače, stavlja na raspolaganje), pretvoriti u postojan izvor praksa orijentiranih boljitkom grada kao cjeline. Na tu činjenicu, posredno, ukazuje i podatak da samo 10,8% anketiranih lokalne tradicije u Sisku drži “izrazitim” gradskim označiteljima. S više je zagovornika pripravnih dopisivati im vrijednost “izrazita” označitelja sisačkih prilika tvrdnja da je odlika Siska **miješanje različitih životnih stilova i navika** (28,5% anketiranih tvrdi da je to “izrazito” obilježje, a 48,4% da je “donekle” karakteristično za život u Sisku) te tvrdnja da je **masovnost, “utapanje” u masu**, lako uočljiva u Sisku; masovnost drži “izrazitim” označiteljem 25,5% anketiranih, a 37,3% drži je “donekle” svojstvenom Sisku (ukupno 62,8% anketiranih). Izneseni podaci ukazuju na anketnu predodžbu s dvije uočljive odrednice. Prva je privrženost Sišćana gradu. Druga je, pak, mehanika masovnog miješanja stanovništva. U miješanju malo ostaje od spomenute privrženosti. Ali ona, ipak, u iskustvu anketiranih ima posebno mjesto, barem kao opći orijentir.

Dvije su iduće tvrdnje po razdiobi anketnih odgovora neočekivano slične. Prva tvrdnja ističe da su Sišćani skloni novim i suvremenim tendencijama i vrijednostima; 19,4% anketiranih drži kako je to “izraziti” označitelj života u gradu, a 49,2% kako mu samo “donekle” treba priznati tu kakvoću (ukupno 68,6% anketiranih). Druga tvrdnja ističe “poseljačenje” gradskog načina života; 17,0% anketiranih drži je “izrazitim” označiteljem života u gradu, a 41,5% priznaje joj “donekle” tu vrijednost (ukupno 58,5% anketiranih). Promotrimo li spomenute rezultate u okviru naznačenom u prijašnjim ulomcima, zasnovano je pretpostaviti da su oni samo jednom vrsti nastavka prije skicirane “dvojne” označiteljske predodžbe o životu u gradu. Sintaksa privrženosti (gradu) implicira daljnji dopis pozitivnih

pridjeva, kakav je i osjetljivost na novo/suvremeno. Sintaksa pak mehaničkog miješanja implicira “poseljačenje” i redukciju urbanih mjerila kakvoće gradskih skupina i razvojnih sudionika. Unutrašnja ravnoteža između glavnih sastavnica predodžbe ne dopušta portretirati gradski način života radikalnom označiteljskom gestom kakva je, primjerice, tvrdnja da je Sisak izrazito sklon oponašanju načina života drugih gradova. (Samo 12,8% anketiranih tvrdi kako je posrijedi izrazito obilježje; idućih 35,6% tvrdi da je ono “donekle” prisutno; ali uvjerljivih 34,6% odbija tvrdnju, a, k tomu, 16,3% ne može procijeniti. Drukčije rečeno, više od 50% anketiranih ne priznaje tvrdnji kakvoću primjerena označitelja.) Ona je, po ocjeni anketiranih, srodnija ekskluzivnom mjerilu manje skupine Siščana negoli općem identifikacijskom znaku.

Anketirani, dakle, drže da Sisak **nije**, naznačeno je, obećanim gradom ni za one zainteresirane za brzo bogatstvo ni za one zainteresirane za život po osobnom odbiru. Sisak ne ispunjava obećanja. Naprotiv, Sisak je **ekologijski ugrožen grad**, gdje je život zdravstveno rizičan. U njemu nema jasnih pravila izvedenih iz lokalnih tradicija i zavičajnih sintaksa. Naprotiv, dominiraju procesi svojstveni paleoindustrijskim gradskim pejzažima, kakvi su mehaničko miješanje “masovnih” (apstraktnih) pojedinaca, “poseljačenje” grada i “otuđena” perspektiva. Ali, na drugoj strani, po uvjerenju anketiranih, privrženost Siščana gradu **izrazita** je. Na toj su podlozi oblikovani stabilni predlošci otvorenosti spram novih i suvremenih tendencija, a zauzdani i reducirani predlošci imitacije drugih gradova. Nije, doduše, jasno vidljivo na čemu anketirani temelje spomenute “svijetle” boje na gradskom portretu. Jer sintaksa masovna/”poseljačena” grada **predvidljivo** osnažuje imitacijske tendencije kojima samo društvena moć organizatora modernizacije “odozgo” može osigurati sjaj i kakvoću moderne otvorenosti/osjetljivosti na novo. No nesklad, očito je, nije izvorom anketne nelagode. Označiteljska predodžba anketiranih o vlastitom gradu jest, očito, “dvojna”. U njezinu je okviru položaj važnih označitelja steklo nekoliko procesa i promjena **konvencionalnih inače u negativnim bilancama paleoindustrijalizacije** (ekologijska rizičnost, masovnost, “otuđenost” života itd.). Budući da je u razdoblju druge modernizacije Sisak bio pod izravnim nadzorom industrijskog sektora, pače, njegovih “najtvrdih” grana, spomenuta se bilanca nije mogla ni izbjeći. Na drugoj strani, Siščani ne mogu bez zavičajnog iskaza o privrženosti gradu gdje žive. Njegova je teškoća, međutim, u manjku argumentacije. **Grad s portretom kakav su ponudili anketirani teško je voljeti**. Bolje mu pristaje naslov: emi-

grantski grad. Anketirani Sišćani **odlučno** odbijaju takvu implikaciju. Ali, po razdiobi odgovora na pitanje 96, samo je manjina (38,7% anketiranih) uvjeren da njihovu privrženost gradu dijele i njihova djeca.

Kakvoća svakodnevice

Opis kakvoće izveden je iz ocjena anketiranih dobivenih odgovorima na pitanje 49. Odgovarajući na pitanje, anketirani su trebali označiti stupanj zadovoljstva pojedinim oblicima opreme u naselju/dijelu grada gdje stanuju, organizacijom usluga ili, pak, općim uvjetima života. Nije nekorisno predočiti cijeli popis rangiran po prosječnim vrijednostima anketnog (ne)zadovoljstva.

Tablica 2.
Prosječne vrijednosti ocjena
lokalnih prilika

Predmet ocjenjivanja	Prosječna ocjena
Dnevna opskrba naselja	4,15
Organizacija osnovne škole	3,73
Organizacija vrtića	3,60
Opremljenost električnom mrežom	3,33
Organizacija zdravstvene službe	3,31
Odvoz smeća, čistoća naselja	3,31
Javni prijevoz	3,08
Opći uvjeti u naselju	3,01
Odvodnja, kanalizacija	2,96
Obrtničke usluge	2,82
Održavanje parkova, zelenila	2,85
Kakvoća asfaltnih lokalnih cesta	2,72
Športska infrastruktura	2,63
Kulturna infrastruktura	2,31
Sastajališta za stare ljude	1,89
Sastajališta za mlade ljude	1,79

Rang ljestvica pokazuje da anketirani razlikuju tri osnovne skupine odrednica uvjeta života u naselju. U prvoj su skupini odrednice s izrazito dobrim/vrlo dobrim ocjenama. Dobile su ih dnevna opskrba, osnovne škole i vrtići za djecu. U drugoj su skupini odrednice s prosječnim ocjenama. Dobile su ih opskrba električnom energijom, organizacija zdravstvene službe, organizacija odvoza smeća, javni prijevoz, kanalizacijska mreža, obrtničke usluge, održavanje parkova i zelenila, kakvoća asfaltnih lokalnih cesta, športska infrastruktura. U trećoj su skupini odrednice s ispodprosječnim ocjenama. U toj su skupini **kulturna infrastruktura**, sastajališta za **stare**, sastajališta za **mlade**.

Upozoriti je, dobivena razdioba nije netipična za hrvatsku urbanizaciju u razdoblju druge modernizacije. Premda je proces oblikovanja novih naselja, po pravilu, tada izazivao konfliktno (lokalne skupine naspram saveza industrijskih radnih organizacija i gradske parabirokracije; periferija naspram grada), opremanje osnovnim/tipičnim uređajima, dobrima i mrežama nedvojbeno je dinamično. Ukupna razina opremanja samo je u rijetkim sektorima ili u rijetkim naseljima natprosječna. Redovito, čvrsti prosjek u iskustvu novodoseljenog stanovništva već je pokazateljem uspješna opremanja. Srodna je slika vidljiva i u razdiobi odgovora anketiranih. Samo je manjinska skupina dnevnih djelatnosti (tipično poduprtih lokalnim "samodopriinosima"), po ocjeni anketiranih, bolje kakvoće. Većinska je skupina prosječna, ali s nizom sastavnica u skupini na njezinu rubu. Tipična je, također, i skupina s niskim ili negativnim ocjenama. U njoj su mreže ustanova i oprema zasnovane na uvidu da postoje posebne društvene skupine sa specifičnim potrebama i mjerilima (stari, mladi, invalidi itd.). Budući da je iskustvo razlika dobivalo u spomenutom razdoblju legitimaciju vrlo teško/rijetko oblikovanje opreme i mreža potrebnih za njihovo praktično artikuliranje izrazito je zaostalo u usporedbi s konvencionalnim mrežama. Taj tipični rezultat socijalističke urbanizacije nije se bitno promijenio/poboljšao u razdoblju 1990.-2000. godine. Naprotiv, opće posustajanje u razvitku pogodovalo je u nizu slučajeva novim redukcijama.

Sisak i drugi

(i) **Sisak i regionalni okoliš.** Što misle o tom odnosu, anketirani pokazuju odgovarajući na pitanje 1. Po ocjeni većine (41,1%) tijekom dosadašnjeg razvitka grad Sisak se razvijao **na račun** naselja u regionalnom okolišu. Ta je činjenica u "strogoj" analitičkoj proceduri ustvrđena i prilikom izrade osnove prostornog plana ondašnje zajednice općina Siska (skupina autora, 1985). Glavni oblik crpljenja jest, poznato je, privlačenje za rad sposobna stanovništva. No Sisak nije, kao primjerice, Rijeka ili Split, uspio djelomično premjestiti i ekologijski konfliktne industrijske grane na izvanjsko regionalno područje. Za razliku od spomenutih gradova njegovi su ekologijski poremećaji još u gradskim granicama. Tvrdnju nije dopušteno razumjeti doslovno jer "globalizacija" zagađivanja zraka ili vodotokova ekologijske rizike prenosi i u regionalno okruženje Siska. Tvrdnjom se tek upućuje da su rizične industrijske grane s glavninom pogona još u gradskim granicama.

Uvjerljivo manja skupina, s 23,6% anketiranih, tvrdi da su se Sisak i okolica do sada razvijali ravnopravno. Pod-

loga tvrdnje je stanovita komplementarnost šteta i dobiti. U Sisku su sabrane usluge i olakšice različite vrste i razine. Na regionalnom okružju bolji su ekološki uvjeti za život. No tvrdnja gubi uvjerljivost prilikom odmjere razdiobe životnih prilika i perspektive. Već i jednostavan pregled pokazuje da je Sisak, unatoč prije opisanoj kritičnoj bilanci, izrazito nadmoćan svom regionalnom okolišu u sabiranju životne perspektive i prilika lokalnog stanovništva. Već i zato skupina koja tvrdi kako su u dosadašnjem razvitku okolna naselja imala prednost izrazito je manjinska (s 14% anketiranih). Zacijelo najvažniji primjer na njihovu argumentacijskom popisu je “uspješni” otpor Petrinje urbanizacijskom predlošku Siska. Ali primjer nije toliko uvjerljiv eda bi “povukao” većinu anketiranih.

(ii) **Sisak i Zagreb.** Što anketirani misle o odnosu Sisak – Zagreb, pokazuje razdioba odgovora na pitanja 2 i 3. Po ocjeni većine anketiranih (40,5%) blizina Zagreba **nije** imala važnijeg utjecaja na razvitak Siska. Druga (po broju) je skupina s 23,6% anketiranih koji tvrde kako je Zagreb uglavnom **negativno** djelovao na razvitak Siska; njoj je bliska skupina s 13,6% anketiranih koji tvrde kako je Zagreb **izrazito negativno** djelovao na razvitak grada. Ukupno, dakle, 37,2% anketiranih drži da je blizina Zagreba negativnom činjenicom u razvojnoj bilanci Siska. Samo manjina s 14,5% tvrdi kako je utjecaj Zagreba bio pozitivan.

Srodan model razdiobe djeluje i u nekoliko drugih hrvatskih gradova u zagrebačkom krugu utjecaja (Karlovac, Rijeka, Varaždin). Unatoč činjenici da su članovi središnje hrvatske razvojne mreže (zapravo najvažnije u neposrednoj hrvatskoj budućnosti), spomenuti gradovi, kao i Sisak, imaju od te činjenice više načelnih nego funkcionalnih dobiti. Temeljni je razlog razmjerno slaba razina razvojne mobilizacije same mreže te njezino nedovršeno i konfliktno opremanje. U njoj, dakle, modeli kooperacije i funkcionalne specijalizacije gradova tek se imaju razviti i učvrstiti sukladno mjerilima efikasnosti na međunarodnom tržištu.

Zato je i predodžba o glavnim koristima što je Sisak ima od blizine Zagreba u predodžbi anketiranih reducirana na predodžbu o **nadmoći na radnom tržištu** (mogućnosti zapošljavanja ističe 12,9% anketiranih Siščana) te o **nadmoćnu uslužnu središtu** (mogućnost školovanja spominje 25,9% anketiranih; blizinu zdravstvenih ustanova 10,2%; blizinu trgovinske ponude 9,2% itd.) No na mogućnost da Zagreb povoljno utječe na brži i uspješniji sisački gradski razvitak ukazuje **tek 1,1% anketiranih**. Ta činjenica, zacijelo, najtočnije zrcali prije naznačene prilike u mreži gradova zagrebačkoga kruga utjecaja. Mreža je velikim obećanjem; ali i razočaravajućom zbiljom.

(iii) **Sisak u mreži hrvatskih gradova.** Na njegov položaj u hrvatskoj mreži ukazuju odgovori anketiranih dobiveni na pitanje 15. Najveća je skupina anketiranih (40,5%) koji tvrde kako Sisak pruža mogućnosti za život **kao i drugi hrvatski gradovi**. Usporedbe radi, u zagrebačkom uzorku (skupina autora, 2000.) takvih je mnogo manje, tek 20,1%. Nalaz implicira da znatna skupina Sišćana drži kako Sisak nije ni po čemu razvojno nadmoćan/privlačan te da se i ne može uspješno natjecati za privlačenje sposobnijeg stanovništva (čitaj funkcionalnih elita).

Uvjerljivo je manja skupina (sa 17,5% anketiranih) onih koji drže kako Sisak pruža **bolje mogućnosti** za život nego drugi hrvatski gradovi. Usporedbe radi, u zagrebačkom je uzorku takvih uvjerljivih 64,5%. U gradu Zagrebu, dakle, u građanskoj je javnosti većinska skupina koja je uvjerena da je, po ponuđenim šansama, **Zagreb najbolji grad u Hrvatskoj**. U gradu Sisku, pak, takva skupina ne samo da nije većinska nego je izrazito manjinska. Očito **razvojna demoralizacija** gradskog stanovništva nije najboljom podlogom za oblikovanje novih razvojnih alternativa. Sišćanima nedostaju, ponovimo, povodi da se svojim gradom ponose.

Zato ne iznenađuje što 34,5% anketiranih tvrdi kako Sisak pruža **gore uvjete** od većine hrvatskih gradova. (U zagrebačkom je uzorku takvih zanemarivih 2,5%.) Dobivena razdioba može se već nazrijeti i u prije analiziranim razdiobama anketnih odgovora. Osim o dalekosežnom razvojnom postupanju grada ona ukazuje i na činjenicu da u iskustvu anketiranih grad Sisak **nije dobitničkom adresom**. Bez takva naslova mogućnosti primjerene mobilizacije stanovništva uglavnom su načelne. Prije naznačena glavna osovina razvojnog oponiranja: građani – gradske institucije u ovakvu kontekstu postaje izvorom posebnih ograničenja. Sisak, poručuju anketirani, **nije učvrstio institucionalni autoritet sudonika sposobnog za autonomne razvojne putanje**.

Upravljanje gradom

Tko, po ocjeni anketiranih, najviše tj. najmanje utječe na gradski razvitak, pokazuje razdioba odgovora na pitanje 17. Po ocjeni najvećeg broja anketiranih najviše utječe gradsko poglavarstvo. Uvjerljivih 48,5% anketiranih drži da ono utječe na gradski razvitak “znatno”, a dodatnih 27,8% da utječe “donekle”. Na drugoj strani (samo) 16,7% anketiranih drži kako ono nema nikakva utjecaja na događaje u Sisku i na oblikovanje gradskog razvitka.

Na drugom su mjestu, po broju anketiranih koji ih ističu, **političke stranke**; 43,3% anketiranih drži kako ut-

ječū “znatno”, a 27,4% kako utječu “donekle”. Premda su, vidi se, postotni udjeli anketiranih koji ističu velik utjecaj političkih stranaka nešto manji od postotnih udjela anketiranih kojima je najmoćnije gradsko poglavarstvo, razdioba pokazuje da su spomenute adrese, po ocjeni anketiranih, **uočljivo moćnije** od drugih gradskih sudionika.

U jedinstvenoj su skupini velika industrijska poduzeća, željezara, rafinerija. Udio anketiranih koji im dopisuje “znatan” utjecaj u rasponu je od 19,3 do 29%; udio pak anketiranih koji im “donekle” dopisuje utjecaj u rasponu je od 39,6 do 43,9%. U samoj skupini anketirani drže INA-rafineriju moćnijom adresom od drugih. Usporedba s razdiobom anketiranih kada ocjenjuju moć gradskog gospodarstva i političkih stranaka pokazuje da se dvije razdiobe međusobno odnose kao jedna vrsta **antipoda**. U procjeni moći gradskog poglavarstva i političkih stranaka odnos “znatan utjecaj” - “donekle utjecaj” približno je 45% : 27%. U procjeni moći industrijskih poduzeća odnos je obratan: 27% (približno) anketiranih drži njihovu moć “znatnom”, a 45% “donekle” uspješnom.

Pretna niza sektorskih činjenica (na njih je upozoreno u prethodnim analizama) dopušta zaključak da se u spomenutom trokutu gradsko poglavarstvo - političke stranke - velika industrijska poduzeća oblikuje najveći broj, a, svakako i najvažnije, razvojne odluke u gradu. Nije netočno ustvrditi da spomenuti trokut i nije bitno različit od upravljačke sheme u razdoblju prije 1990. godine. Tvrdnja, dakako, **na formalnoj razini nije točna**. Skup formalnih političkih razlika jednak je općem indeksu razlika između demokratskog i totalitarnog predloška organizacije vlasti; sukladno tomu, razlike su nepremostive. Ali glavni sudionici odlučivanja **nisu drukčiji**. U skupini su (kao i prije) velika industrijska poduzeća sposobna/navikla svaki unutrašnji strukturni poremećaj “pretvoriti” u komunalni ili socijalni poremećaj grada. U skupini je i gradsko poglavarstvo; budući da legitimaciju dobiva na izborima, njegova politička budućnost znatno ovisi o tomu kako će u gradu djelovati velika industrijska poduzeća. Treći je sudionik skup političkih stranaka. Opći predlošci njihova djelovanja uglavnom počivaju na sintaktičkim pravilima uzbaštinjenim iz prijašnjeg razdoblja. To znači da su stranke, kao skupina, stabilno sklone djelovati “odozgo”, po predlošku ustaljenom u političkom pamćenju. K tomu, budući da moraju legitimaciju steći na izborima način ponašanja velikih industrijskih poduzeća svakako im je važan. Osim toga ne treba smetnuti s pameti da nemali broj političkih prvaka gotovo i nije sposoban djelovati drukčije nego kao “agenti” industrijske arheologije u kojoj su socijalizirani.

Kraće, u spomenutom trokutu tek su neznatno povećane mogućnosti autonomna oblikovanja i potvrde posebnih gradskih interesa i ciljeva. Na to, posredno, ukazuju i ocjene anketiranih kada su obvezatni ocijeniti utjecaj skupine kakve su “građani” ili “stručnjaci”. Stručnjaci su, po ocjeni anketiranih, **rubnom skupinom**. Tek 14,8% anketiranih njihov utjecaj procjenjuje znatnim; 41,6% pak procjenjuje da ipak “donekle” utječu. No dodatnih 34,5% anketiranih tvrdi kako stručnjaci **nemaju baš nikakva utjecaja**. Ne računa li se kako anketirani ocjenjuju utjecaj građana, taj je postotni udio u koloni “bez utjecaja” – najveći.

Uvjerljivo, pak, najslabijim sudionikom odlučivanja o gradu anketirani drže – **same građane**. Tek 7,7% anketiranih drži kako je utjecaj građana na odluke o gradu i gradskoj budućnosti “znatan”; najmanji je postotni udio anketiranih, 27,7%, koji im dopisuje “donekle” utjecaj, i u drugoj rubrici. Uvjerljivo pak najviše anketiranih, 59,2%, tvrdi kako građani **nemaju nikakva utjecaja**. Sličnosti s razdiobom odgovora pri procjenjivanju utjecaja stručnjaka i više su nego očite. Ali je pri procjeni građanskog utjecaja razdioba dodatno radikalizirana jednom vrstom jasne **demoralizacije**. Poruka je anketiranih: Siščani o Sisku **ne odlučuju**.

Izvan je svake rasprave da nekoliko osnovnih razvojnih teškoća Siska nije moguće ukloniti samo zgoljnom formalnom demokratizacijom utjecajnih mreža i shema za odlučivanje. Razlog je jednostavan: za njih je potrebna posebna kompetencija i specifično mobilizirani kapital. Ali je, također, izvan rasprave da se primjerena razvojna mobilizacija u Sisku (baš kao ni u drugim gradovima) ne može izazvati/oblikovati na predlošcima nadzora društvene moći “prepisanim” iz razdoblja kada su, na strukturnoj razini, i oblikovane glavne razvojne zapreke sisačkog razvitka. Drukčije rečeno, po ocjeni anketiranih, za daljnji uspješni sisački razvitak nužna je i rekonstrukcija općeg strategijskog okvira (nova kompetencija) i rekonstrukcija mreža gradskog odlučivanja (nova razvojna mobilizacija “odozdo”). Nije time, dakako, zajamčeno da će one djelovati u svakom posebnom slučaju sukladno. Ali to i nije najvažnije. Glavna posljedica pokazuje se u snaženju Siska kao **autonomnog** razvojnog sudionika. U njegovoj genezi sada rubni par razvojnih sudionika: stručnjaci-građani postaju, paradoksalno, glavnim jamcima dugoročno mjerodavne razvojne preobrazbe. Samorazumljivo je da se bez njihove (nove) uloge ne mogu primjereno rekonstruirati ni mreže “lijenih” institucija kojima je razvojna imaginacija u hrvatskom društvu, u tekućem razdoblju, uglavnom podređena.

III. ISKUSTVO MLADIH: SISAK U TIPOLOŠKOM ATLASU

Uvod

Analiza predočena u ovom poglavlju temelji se, uglavnom, na podacima i uvidima mlađeg sisačkog stanovništva. Više skupina sisačkih srednjoškolaca u zaključnim razredima (tijekom školske godine 1999./2000.) napisale su eseje o gradu Sisku, o njegovim glavnim obilježjima te o vlastitu položaju u njemu. Premda je, poznato je, metoda eseja manje "tvrda" u usporedbi s nekim drugim istraživačkim tehnikama (anketa, ljestvice itd.), naše istraživačko iskustvo upućuje na zaključak da je primjena takva postupka u istraživanjima kakvo je i sisačko vrlo korisna. Osnovni uvjet korisnosti jednostavan je: obvezuje da se dobiveni uvidi i podaci analiziraju skupa s podacima dobivenim drugim postupcima. Na tom tragu lako je nazrijeti osnovnu tipologiju s pomoću koje sisački srednjoškolci identificiraju grad i svoj položaj u njemu.

Prvi tip: grad kao svaki drugi grad

Na osnovne obrise tog tipa opće identifikacije Siska ponajbolje ukazuju (navedeni) ulomci iz napisanih eseja. Nudimo ih nekoliko.

"(...) Grad kao grad. Po mom mišljenju uopće se puno ne razlikuje od ostalih – po veličini jednakih – gradova. To dakako ne znači da je sve O.K. i da puno toga ne treba mijenjati. Opisao bih ga kao turoban gradić u kojemu ljudi životare, okupirani svojim poslovima, obiteljskim problemima, jednom riječju grad u kojemu ljudi nemaju vremena za uživanje i recimo grad u kojemu ljudi ne mare puno za kulturni razvitak (...)"

"(...) Zapravo, Grad Sisak je kao i ostali gradovi. Jedino što mi najviše smeta su ispušni plinovi iz Industrijske zone, jer je Sisak industrijsko središte. (...) U Sisku ima sve što ima i drugdje (...)"

"(...) Grad Sisak je grad na tri rijeke i jako male važnosti. Što se tiče našeg grada prema cijeloj Hrvatskoj niti ima neki važan položaj niti je baš previše popularan, što se tiče i područja gospodarstva, sporta... One nema ništa po čemu bi se pamtio (...)"

"(...) Mislim da, po mome mišljenju u Sisku nema ništa posebno lijepo čega drugdje nema (...)"

"(...) Pa u Sisku nešto posebno što bi se meni dojmilo nema (...)"

"(...) Ne znam kako bi opisala grad Sisak. Grad Sisak ima premalo znamenitosti koje bismo pokazali turistima. Zato nas vrlo rijetko i posjećuju jer im nemamo što za po-

kazati. Ukratko, grad Sisak je sasvim običan grad, ali mislim da nije jedini jer ima ih i gorih (...)

Vidljivo je da su u skici naznačene predodžbe o Sisku najvažnije ove odrednice. (i) Sisak se po svakodnevnoj zbiljki ne razlikuje od drugih hrvatskih gradova. Mjeren njezinim razlikama on je "grad kao svaki drugi grad". (ii) Sisak nije učvrstio posebne označitelje gradske razlike koji bi potaknuli strance na dolazak u grad. Taj stav, vidjelo se, zastupa i nemali broj sisačkih građana. Mjeren na taj način Sisak je grad **bez** atrakcija. (iii) Sisak nema posebnu ulogu u mreži hrvatskih gradova, nego je u većoj skupini običnih/prosječnih, gdje je glavni izvor gradskog optimizma činjenica da ima i gorih/manje važnih od njega. Mjeren na taj način Sisak je grad **bez** nacionalne važnosti i nacionalne privlačnosti. Spojene u cjelovitu predodžbu spomenute odrednice uporište su identifikacijske sheme po kojoj Sisak i **nije odredljiv u mreži razlika**. Nego tek kao tipični član skupine hrvatskih gradova koji su međusobno **lako zamjenjivi**, jer su obični/neprivlačni/nevažni. Oni, jednostavno, nisu dovršili oblikovanje gradske subjektivnosti.

Drugi tip: zagađeni grad

Kako na zagađenost kao temeljno gradsko obilježje ukazuju sisački srednjoškolci, vidljivo je iz ponuđenih ulomaka.

"(...) Pošto ne živim u Sisku meni se on posebno ne sviđa, možda samo neki detalji. Sisak je za mene dosta zagađen grad u kojem ne bih voljela živjeti (...) Ružna mi je sisačka rafinerija koja zagađuje dosta okoline. (...) Mislim da grad Sisak će biti veće, mnogo veće industrijsko središte, možda čak kao Zagreb danas, ali će u njemu biti veliko zagađenje. A to zagađenje će ga uništiti, ako to ne spriječe (...)

"(...) Sisak što čini ružnim je njegova nečistoća i prljavština. Ljudi nedovoljno, a općenito i vlada malo mare za ekologiju. To je vrlo ružno, a u drugim većim gradovima u Hrvatskoj više se pazi na ekologiju (...)

"(...) Sisak je jedan od mnogih gradova u Hrvatskoj koji obiluju prljavošću i nečistoćom. Tu se prije svega nalazi INA i Željezara koje jako zagađuju zrak. Smatram da bi se takve tvornice trebale graditi najmanje 1 km od naseljenog mjesta kako se ljudi ne bi morali trovati otrovnim plinovima u svojoj najužoj okolini (...)

"(...) Najveći problem, opet kažem po mom mišljenju, koji najviše ruši ugled Gradu je velika količina alkohola i droge koja se jednostavno može nabaviti u bilo koje vrijeme na bilo kojem mjestu. Čuo sam (ne znam da li je informacija točna) da smo treći grad u Europi po broju postotaka ispijenog alkohola po stanovniku. Uz činjenicu da

imamo 4 puta više policajaca od ostalih dijelova Hrvatske. To sve govori. (...)”.

“(...) Mislim da u Sisku ima puno toga ružnog što bi se moglo istaknuti. Kao prvo to su neuređeni parkovi i ulice. Nedovoljno uređene institucije u koje građani redovito odlaze. U gradu se ništa ne obnavlja, ne uređuje, a mislim da to nisu krive samo komunalne i ostale institucije već i sami građani Siska. Mislim da je najveći problem to što grad nije dovoljno čist i uređen (...)”.

Identifikacija grada zagađenošću, vidljivo je iz predloženih ulomaka, obuhvaća više razina. Na prvoj, osnovnoj, razini grad je opisan naslovom: **ekologijski konfliktan**, što više opasan. Kao i u anketnom istraživanju, glavne adrese ekologijske drame u Sisku su adrese INA-rafinerije i željezare. Druga se industrijska poduzeća ističu rjeđe i bez posebnih dramatičnih tonova. Na drugoj razini grad je opisan naslovom: **neuređan, prljav**; posrijedi je ocjena uspješnosti komunalne skrbi za gradsku svakodnevicu koja obuhvaća poslove kakvi su, primjerice, redoviti odvoz smeća, održavanje zelenila i parkova, održavanje putova, čišćenje važnijih gradskih dijelova i slični. Na trećoj razini grad je opisan naslovom: **institucionalno neuređen**. Negativni ekologijski pridjevi u ovom se slučaju “prenose” u opis dnevnog stila rada pojedinih gradskih ustanova, napose onih kojih su glavne zadaće (komunalna) skrb za grad te zaštita životnih prava građana. Na četvrtoj razini grad je opisan kao **moralno problematična** (vrijednosno “zagađena”) **zbilja**, kojom vlada mreža neuravnoteženih socijalnih odnosa i pojedini oblici poremećena ponašanja (alkoholizam, ovisnost o drogama, nasilje itd.). Spomenute razine nisu nužno međusobno povezane. Primjerice, oblici zagađenosti na prve dvije razine tipični su i za najveći broj drugih hrvatskih gradova; posrijedi je, jednostavno, jedan od učinaka (paleo)industrijalizacije iz socijalističkog razdoblja. No u iskustvu mladih takvi očiti “dokazi” gradskog posustajanja konvencionalno se vežu s oblicima institucionalnog ili moralnog propadanja u gradu. U predodžbi autora eseja takva je veza omogućena činjenicom da grad nije uspostavio nužna mjerila kakvoće osnovnih životnih uvjeta (zrak, smeće itd.); sukladno tomu, on i nije, po njihovoj ocjeni, vjerodostojan sudionik “zdravog društva”.

Treći tip: mali grad

U shemi identifikacije Siska naslonjenoj na složenicu “mali grad”, vidljivo je nekoliko podtipova; njihovi jasniji obrisi ovise o tome s kojim dodatnim označiteljima naslov “mali grad”, autori eseja izravno vežu.

(i) **Mali grad na rijeci (riječama).** “(...) Sisak je mali grad koji nama građanima ne pruža onoliko koliko bi mogao. Grad na tri rijeke (...) Posebno ništa nema lijepo, čega drugdje nema osim starog mosta i uspomena na njega (...)”.

“(...) Sisak je grad koji ima svojih vrlina i da kažem ne vrlina. Mali gradić na rijeci Kupi, Odri i Savi. (...) U Sisku je lijepo to što ima staru tvrđavu “Stari grad” i most koji je donekle sačuvan “Stari most” (...)”.

“(...) Grad Sisak je mali grad. (...) Npr. prva ulica uz Kupu, šetalište, klupe, to mi je posebno lijepo zato što preko ljeta to je puno ljudi, ljudi izlaze da cijelo vrijeme se ne dosađuju u stanovima, pogotovo umirovljenici (...)”.

“(...) Sisak se očituje u svojoj dugoj povijesnoj tradiciji, ali ne samo po tome, u Sisku su tri predivne rijeke Kupa, Sava i Odra. (...) U našoj županiji je i jedan park prirode, Lonjsko polje, nedaleko od Siska. Ono je vrlo lijepo i trebalo bi biti zaštićeno. Grad ima svoje klizalište i kupalište u koja bi trebalo ulagati da postanu što bolja i da se nama mladima napravi nešto što bi nas veselilo (...)”.

“(...) Grad Sisak je jednostavan grad, u kojem žive jednostavni ljudi. Pomalo čudni, ali jednostavni. (...) Postoji nešto lijepo, a to je Prva ulica u Sisku. To je ulica u kojoj se nalazi šetalište uz Kupu. To šetalište je stvarno lijepo pogotovo ljeti. (...) Ostatak Siska je postao pomalo dosadan, ne neki dijelovi nego **cijeli grad** (...)”.

Iz predloženih je ulomaka vidljivo kako se, u iskustvu autora eseja, identifikacijska shema sažeta u formulu 'mali grad na tri rijeke', dodatno “komplicira” s nekoliko značajnijih uputnica. Složenica, vidljivo je, najprije upućuje na činjenicu da su na rijekama, napose na Kupi, sabrani **najvažniji označitelji povijesne trajnosti** grada (Stari grad te, premda u “naknadnoj” obradi, Stari most). Uputnica, strogo promatrano, i ne potvrđuje vrijednost rijeke kao posebnih prirodnih činjenica ili dobara. Nego, naprotiv, kao sastavnica dugačke povijesne priče o gradu. Sukladno tomu, povijest grada nije odvojiva od povijesti događaja na sisačkim riječnim obalama. U takvu su okviru rijeke, paradoksalno, **povijesnim** spomenicima.

Druga uputnica podsjeća na činjenicu da su rijeke izvorom i uporištima mnogovrsnih procesa **užitka u gradu**. Autori eseja, gotovo bez iznimke, upozoruju da je splet događaja i prizora na kupskoj obali, navlastito u Prvoj ulici, najljepše što mogu upisati u osobno iskustvo, napose tijekom ljetnog razdoblja. No, u isti mah, poručuju da komunalna skrb o gradu i, općenito, gospodarenje gradom uopće nije orijentirano tom činjenicom. Užitak u gradu, dakle, omogućen je neugrozivom prisutnošću rijeka, navlasti-

to Kupe, a nije posljedica sustavnog djelovanja gradskih sudionika.

Treća uputnica podsjeća da je mreža triju rijeka u koju je sisački grad "uhvaćen" zapravo manji ulomak **cjelovite regionalne prirodne osnove** s više nepatvorenih vrijednosti kakvo je, primjerice, i Lonjsko polje. Na više mjesta autori eseja predlažu da se gospodarenje gradom i razvitak grada odlučnije orijentiraju tom činjenicom. Dosljedni razvitak na naznačenom tragu svakako bi dosegnuo vrijednost posebne razvojne tendencije s više, po ocjeni anketiranih, dragocjenih obećanja. Najvažnije je obećanje grada u kojemu se može dnevno/autonomno uživati zahvaljujući činjenici da prirodna zbilja nije u gradu predmetom nasilja. No takvo obećanje, u isti je mah, drže anketirani, i put "povratka" Siska svojim povijesnim temeljima i dobrima.

(ii) **Mali grad s velikom poviješću.** "(...) Sisak baš i nije neki svjetski grad. Dosta toga mu nedostaje ali ipak ima nešto što neki manji gradovi nemaju. Sviđa mi se to što je Sisak povijesni grad, što je pomagao u obrani od Turaka, što se njegovo ime ipak spominje. Ne sviđa mi se što se grad prepustio nasilju. Ima mnogo većih gradova s manje nasilja (...)".

"(...) Opisao bi ga kao grad hrvatskih pobjeda, znamenitosti i kulture. U Sisku sam rođen i mislim da je Sisak jedan dio mog srca kao i Hrvatska. Stari most mi je najljepši od svega ali mi je zato lijepa i crkva Sv. Križa (...)".

"(...) Sisak je malen grad, no i za svoju veličinu ipak nedovoljno poznat za svoju (ogromnu) opširnu povijest. Sisku se pridaje premalo važnosti u bilo kakvim kulturološkim zbivanjima. Iako ima malo takvih mjesta u Sisku gdje se čovjek može kulturno izobrazavati. Ali usprkos tome postoji dosta mjesta koja imaju svoje povijesno značenje (Stari grad, itd.) (...)".

"(...) Opisao bih ga kao stari neočuvani grad bez budućnosti, grad o kojem se nitko ne brine, u kojemu nema ničega zanimljivoga vidjeti pa zato i nema tako puno turista. Grad koji nije uključen u nikakva veća sportska ili kulturna organiziranja. Grad bez kojega možda ne bi ni bilo Hrvatske, što nitko ne poštuje i grad u koji nitko ne ulaže. Nema nečeg strašno lijepog, a ako mi nešto i je onda je to stari most i Stari grad. Drugog ništa nema (...)".

"(...) Sisak bih opisao kao stari povijesni grad, slavne prošlosti koji ne uspijeva održati korak sa sadašnjošću. (...) Ne želim ni pomisliti kako će izgledati ako se nastavi gospodarski pad. Mislim da će ostati samo jedno veliko selo sa pretežitim starim stanovništvom. (...) Ne sviđa mi se dosadašnje vodstvo grada koje se nije izborilo ni za što, osim da u blizini Siska bude odlagalište za nuklearni otpad. (...)".

Upozoriti je da isticanje “slavne i bogate” prošlosti u oblikovanju potrebne legitimacije tradicionalno rabe redovito svi važniji srednji hrvatski gradovi. Ona im olakšava dramaturgizirati, barem na simboličnoj razini, razliku između grada i negrada. Budući da množina drugih, praktičnih, procesa dramaturgizaciju konvencionalno ne podupire (neovisno o tomu je li manjak potpore posljedica manjka razvojnih procesa u gradu i gradskom okolišu ili, pak, jačanja ovisnosti o okolišu pod utjecajem uspješna razvitka), dramaturgizacija razlike s pomoću arheoloških označitelja praktično funkcionira i kao jedna vrsta paradoksalne **imaginarnе revitalizacije** gradske veličine/važnosti. Ona se, zahvaljujući imaginarnoj autonomiji, može potegnuti/povećati/pojačati **neovisno** o tomu koliko je zbiljski grad ograničen/mali. Na toj se podlozi oblikuju stabilni dojmovi da su mnogi hrvatski srednji gradovi veći/zamršeniji nego što zgođnji raspored učinaka sadašnjice to nagovješćuje. Na istom je tragu i skupina iznesenih ulomaka. Sisak je, po ocjeni njihovih autora, nedvojbeno malim gradom; ali u imaginarnoj rekonstrukciji njegova identiteta on je – “grad hrvatskih pobjeda”; ili “grad bez kojega možda ne bi bilo ni Hrvatske”; drukčije rečeno, on je jedan od gradova u atlasu **hrvatske imaginarnе metropole**.

Na drugoj strani, ocjenjuju autori, njegovoj je metropolskoj prošlosti polemično protivna zbilja grada bez budućnosti. Ili, drukčije rečeno, Sisak je, **unatoč** tomu što je jednim od hrvatskih rodni gradova, gradom gdje se povijest – ne priznaje i zaboravlja. Po ocjeni više anketiranih, predvidljivi dovršetak takva procesa jest redukcija Siska na ono što je i na početku 19. stoljeća još bio: na selo, gdje je većinsko stanovništvo staro i nesposobno za nove razvojne poticaje i inicijative. Premda je i očitovani strah dio spomenute tipične sheme u oblikovanju legitimacije hrvatskih srednjih gradova, njegovu razornu kakvoću, nedvojbeno, podupiru mnogovrsni aktualni oblici razvojnog posustajanja Siska i “tvrde” strukturne zapreke. Pa se isticanje povijesnih zasluga grada može pročitati i kao nužno sabiranje neprijepornih sisačkih uspjeha, pamćenje kojih je **nultim uvjetom** novog samopouzdanja.

(iii) **Mali grad u paučini zapuštenosti**. Kako autori eseja oblikuju portret malog/zapuštenog grada, pokazuje nekoliko odabranih ulomaka.

“(…) Po meni grad Sisak bi trebalo uvelike promijeniti. Krenuvši od čistoće grada, pa do mjesta na kojima se mladi okupljaju. Grad Sisak je jako lijep grad, ima puno hortikulturnih spomenika, ali treba puno promjena kao svaki drugi grad u Hrvatskoj i Europi. (...) U Sisku je ružno vidjeti neke objekte koji su ratom razrušeni, pa nisu obnavljani ili kuće

u kojima više nitko ne živi. To bi bilo lijepo da se obnovi, pa da bar da služe kao hortikulturni spomenici (...).”

“(...) Sisak je mali grad koji bi mogao postati još manji ako se i dalje nastavi ništa ne poduzimati s njim. (...) Kako je krenulo, Sisak za 10 godina neće ni postojati, jer već sada u njemu nema ničega. Osim ako se nešto u njemu ne pokrene (...).”

“(...) Ja bih ovako opisala grad Sisak, naravno ukratko. Grad Sisak je malen grad koji mladima, takorekuć ne pruža mnogo. Nema “poštenijeg” mjesta za izlazak osim kafića, ali mnogi i ne vole ići u ta zadimljena mjesta. Uglavnom grad mi se nimalo ne sviđa. (...) U Sisku mi je ružno to što ima dosta nasilja, pa čak je pronađeno i droge, tučnjave, što ima puno kafića u kojima se najviše konzumira alkohol. (...) Ja bih najviše voljela da postoje neke udruge, ustanove gdje bi se mladi grada Siska skupili, i družili se više zajedno. Kad bi barem bile neke sportske aktivnosti: odbojka, rukomet... (...).”

“(...) Sisak je mali grad bez puno zabavnih sadržaja. Po mome mišljenju Sisak je penzionerski grad, odnosno obiteljski grad. U njemu nema nikakvog života za mlade ljude. Ponajviše tome doprinosi što ima SAMO 1 DISCO CLUB, 1 KINO o kojemu se priča da će ga zatvoriti te premalo kafića koji su dobri za mlade ljude. (...) Sisak nema živosti, on je po mome mišljenju mrtav grad u koji treba investirati radi zadovoljenja potreba mladih ljudi (...).”

“(...) Sisak je lijep gradić, no nedovoljno iskorišten. Za mlade gotovo da i nema mjesta. A sve ono što postoji ili gdje bi moglo nešto biti zapušta se i pušta da propadne. Kupalište je svake godine sve gore jer je voda prljava i plitka i gotovo da se u njoj ne može kupati. A na samom kupalištu bi se još trebalo poraditi (navesti pijesak na odbojkaško igralište, popraviti stepenice i sam pijesak...) Klizalište svake godine sve više propada te se rijetko tko ide tamo klizati. Ipak je Sisak jedan od rijetkih gradova u Hrvatskoj koji ima klizalište, umjesto da se unapređuje mi ga svake godine sve više zapuštamo. Tako da i ljeti i zimi sisačkoj mladeži ne preostaje ništa drugo nego zalaziti u kafiće i danju i noću (posebno zimi) (...).”

Likovi zapuštenosti u predloženim su ulomcima izvedeni izravno iz uvida u želje gradske mladeži da im slobodno vrijeme bude doživljajno bogatije. Budući da je posrijedi niz “kratkih spojeva” između želja i raspoloživih prilika, ocjene autorâ eseja predvidljivo su negativne. No i kada se drži pod nadzorom učinak takva odnosa, lako je uočiti da se u iskazima mladih ustrajno ponavlja iskustvo **grada – doživljajne pustinje**. “Pustinjski” potezi nisu ograničeni samo na oskudnu mrežu tercijarnih usluga različite

vrste i domašaja. Oni se protežu i na unutrašnju oskudnost sisačke civilne zone. Više je autora eseja upozorilo da u Sisku nema građanskih mreža različitih udruga kojima je cilj zajednički rad na gradskim javnim dobrima i oblikovanje integrirajućih silnica. Drukčije rečeno, Sisak je doživljanom pustinjom i na fizičkoj razini (zapuštenost gradskih dobara) i na socijalnoj razini (zapuštenost civilne mreže gradskih udruga). U naznačenom okviru ocjena mladih da u Sisku nemaju primjereno mjesto nije izmišljotinom. Napokon, i anketni uvidi pokazuju da su radikalni manjak ustanova za mlade te jedva odredljiva razvojna perspektiva glavnih gradskih gospodarskih grana blizanački likovi jedne po svemu iscrpljene razvojne zamisli.

(iv) **Mali grad “drugim riječima sranje”**. U ovoj je skupini više eseja autori kojih su izrazito skloni “jakim” prispodobama i dojmljivim pridjevima. Iznosimo nekoliko poučnih ulomaka.

“(…) Ja smatram da je grad Sisak jedna od najvećih, ako ne i najveća rupa u Hrvatskoj. (...) Ma nema boljeg grada da se napiješ i napušiš kak'ti svinja (oprostite na izrazu) od Siska. Da, istina je tužna. Najvjerojatnije ću živjeti u Sisku. Pa... Pa... Da li ste gledali 'Terminatora' ili 'Mad-Maxa'?! (...)”

“(…) Sisak je najveća rupa u Hrvatskoj. U Sisku nema ničega osim kafića i birtija. U Sisku nema ništa lijepa, a ružnog ima previše. Policija nas praktički zaustavlja subotom na svakom uglu, smeće svuda, svaka druga trgovina u Prvoj ulici je zatvorena. (...) Subotom se može izaći ili u kafić ili negdje u park jer su disko klubovi u totalnoj komi. Cijene su pretjerane, nema nekog pravog okupljališta, onaj idiot Matan zakupi preko ljeta Kupalište i kuda onda – ili sjedi doma i hladi noge u lavoru ili u grad u neki birc. (...) Kad završim školovanje imam namjeru zbrisati iz ove rupe od grada, po mogućnosti van zemlje i ne vraćat se više. Što ću u gradu bez budućnosti? (...)”

“(…) Naspram drugih gradova Sisak je živi jad, drugim riječima sranje. Gdje da se mladi zabavljaju? Autopromet Sisak je sranje. Ako polaze autobusi obavezno kasne... Sisak ima premalo uređenih parkova. Svi su parkovi neuredni, a klupe su koma. Od zelenila ni z. Sisak se od drugih gradova ističe samo svojom povijesnom važnošću, ali to ni na koji način nije prikazano. U Sisku je i poznata nam Željezara Sisak te Ina rafinerija koje normalno propadaju i ne pružaju nama mladima nikakva radna mjesta. Tu još spadaju i Herbos, Segestica i Radonja. Sve je to sranje. Sisak propada. Ljudi PROBUDITE SE! (...)”

“(…) Maglovit, primitivan, monoton, nezainteresiran za bolji razvoj, nedovoljno razvijen. (...) Ljudi primitivni,

zaostali, u svim pogledima svijeta. Sve im je strano loše, nevaljalo. Način na koji je grad rasporen, jer upravo time se ostvaruje njegova skućenost u prostoru. (...) Drugi gradovi, urbaniji, pružaju mnogo više a pitanja egzistencije vuku dalje od Siska (...)."

"(...) Prljav, maglovit, jednoličan, korumpiran, nekvalificirani ljudi na visokim položajima (...). Primitivna sredina gdje svi vode brigu o drugima, nedovoljna povezanost s ostalim mjestima u Županiji, zbog svega jurenje u Zagreb. (...) Pruža loše primjere grad gdje mafijaši, dileri i neki električari odlučuju o sudbinama poštenih građana. (...)."

Najmanje je netočno iznesene ulomke (a nije ih mali broj u uzorku eseja) označiti kao jednu vrstu **prigodna/komunalna krležijanstva**. Iskazom se ne implicira da su glavne prispodobe i pridjevi posuđeni iz Krležinih knjiga (obvezatnih na popisu školske lektire). Tek se upućuje na prigodni radikalizam kojim se orijentiraju autori eseja u odbiru "nosivih" atributa grada. Raspon razdiobe atributa pokazuje da naslov "sranje", nije ograničen samo na oskudicu koja pogađa mlade u slobodno vrijeme (već je u prijašnjim ulomcima naznačeno da je ta činjenica vrlo važna mladima kada ocjenjuju ukupnu uspješnost grada). Naslov se "velikodušno" dijeli svim mjerodavnim gradskim adresama: i gradskim institucijama, i gradskoj upravi, i političkoj eliti, i samom sisačkom društvu. U općem okviru označenom naslovom "sranje", predvidljivo je, nije bolje ocijenjen ni životni položaj mlađeg sisačkog stanovništva. Zato anketirani u više eseja otvoreno priopćuju kako će, po dovršetku školovanja, otići iz Siska; štoviše, kako će "zbrisati". Nije, dakako, naznačena odlučnost ekskluzivnim obilježjem sisačkih srednjoškolaca. Zabilježena je i u drugim srodnim istraživanjima (Rogić i suradnici, 1996.). Ali dosljednost u negativnom označivanju grada, kakva je zabilježena u Sisku, ipak je izvorna. Njezina prisutnost obvezuje na mobilizaciju gradske javnosti izvan konvencionalnih shema. Štoviše, upozoruju posredno pisci eseja, takva bi mobilizacija bila, u osnovi, i **početni čin oblikovanja nove gradske subjektivnosti**.

Četvrti tip: moj grad

Osnovni obris identifikacijske sheme u ovom je slučaju izveden iz temeljnog zavičajnog odnosa autor eseja – grad Sisak. Nekoliko odabranih ulomaka razgovijetno ukazuju kako se spomenuti obris upisuje u tekst eseja.

"(...) Grad Sisak je moj grad, grad gdje sam rođena i ja ga volim onakvog kakav jest. (...) Ja namjeravam cijeli život provesti u Sisku, ali nikad se ne zna, možda otputujem negdje drugdje (...)."

“(…) Sisak je moj rodni grad i bez obzira na to ne volim ga baš osobito. Sastoji se od 4 ulice u centru i par kvartova koji su lijepi svako na svoj način i to je dobro. No, po već napomenutom, da ima 4 ulice, može se shvatiti da jednostavno ne pruža mnogo izbora mladima da se razonode. Možda mi se to samo čini. (...) Obrazovanje je recimo dobro, one najosnovnije škole, jedan fakultet što znači ako želiš nešto drugo veći troškovi zbog preseljenja u druge gradove, a tko dolazi nama u Sisak. Svi se sele van. Pa ću tako i ja, prvo zbog školovanja a poslije zbog posla jer u Sisku, kao ni u većini Hrvatske mladi nemaju mogućnosti da ostvare svoje ambicije i uspiju bez pomoći. Sisak će vjerujem nažalost biti isti za 10 godina. Mladi će odlaziti za boljom školom, poslom, a Sisak će ostati kao i do sada “slijepo crijevo” (...)”.

“(…) Grad Sisak je moj rodni grad i teško mi je biti objektivn. No, to je mali gradić prepun kafića i parkova. (...) Posebno volim Sisak jer je jedan od rijetkih gradova koji imaju dušu. Ipak, onaj tko nije rođen u Sisku i nije proveo veći dio života, ne može to osjetiti. (...) Ne mislim da bi Sisak trebao biti u rangu s drugim europskim gradovima: Rimom, Parizom i sl. nego samo da je to grad koji može pružiti puno više i čiji stanovnici zaslužuju više (...)”.

“(…) Grad Sisak je za mene vrlo bitan, u njemu sam odrasla i on mi je najbliži srcu. (...) Volim taj grad, ali on mi pruža nedovoljno i zato razmišljam o svojoj budućnosti izvan Siska. Ovaj grad ima prekrasnu arhitekturu i raspored ulica, ali sve je prilično uništeno, što zbog rata, što zbog zuba vremena. Ono što je posebno lijepo u ovom gradu je, kako sam već napomenula, arhitektura, stari grad koji je vrlo zanimljivo mjesto koje bi moglo pružiti mnoštvo sadržaja, restorane, kafiće, odmorišta, muzeje, čak i kupalište. Ali za to treba mašte, a prije svega volje i novca. Ne znam što bih napisala da mi je posebno ružno jer sam presubjektivna, pa mu svaku manu 'opraštam'. Posebno je ružno to što Sisak pruža jako malo mladim ljudima (...)”.

Pređoćeni i srodni ulomci dopuštaju zaključiti kako je zavičajna identifikacija sa Siskom važna toliko koliko **olakšava** (eventualnu) mobilizaciju sisačkog stanovništva na rad na gradskoj dobrobiti. Svi autori eseja koji ističu zavičajnu kakvoću Siska, a njihov je udio u skupini anketiranih znatan, potvrđuju da su “slabi” spram grada i njegovih vrlina/mana te da su pripralni uložiti svoje znanje i osjećaje u rad na sisačkoj budućnosti. No, na drugoj strani, samo rijetki anketirani potvrđuju kako je zavičajna identifikacija tolika da isključuje potragu za boljom životnom adresom. Većina upozoruje da, unatoč njihovoj zavičajnoj vezi sa Siskom, nije vjerojatno da će ostati trajno ži-

vjeti u Sisku. Na istu činjenicu upozoruju i anketni odgovori “zrelih” Siščana. Među njima je manjinska skupina uvjerenih da će i njihova djeca biti Siščanima. Nadmoćna je skupina koja drži da će njihovi potomci potražiti uspješnije gradove. No, samo su simbolično naznačene mogućnosti da drugi, izvan Siska, odaberu Sisak za svoj budući zavičaj. Privlačna kakvoća Siska, u tomu se svi anketirani slažu, jest – mizerna. Brojni primjeri ambijentalne nebrige i nedovršenosti, opće razvojno posustajanje i nesavladana socijalna barbarizacija grada, posebno ojačana u razdoblju socijalističke modernizacije, zatiru njegovu privlačnu moć. “Moj grad” nije i gradom budućnosti.

Peti tip: grad koji je zaboravio na mlade

Uvid kako je Sisak zanemario mlade, njihove želje, potrebe i perspektivu, zacijelo je najstabilnijim uvidom u skupini napisanih eseja. Čak i onda kada pisci eseja “priznaju” Sisku da je lijep mali grad, da ga zavičajno vole i da su mu zavičajno odani, “priznanje” upotpunjuju, redovito opširnim, ulomcima s opisima mnogovrsnih oblika uskrate adresiranih na mlade stanovništvo. Nije prijeporno da je opći obzor pisaca eseja **obzor radikaliziranih želja** u okviru kojega se, obično, i zgoljni tehnički manjak sredstava (novca, moći, institucija, stručnih skupina, itd.) tumači kao otisak aktivnog i planiranog nijekanja životnih želja i prava mladih. Sukladno tomu i uzbaštinjena se nemoć, za koju mnogi gradski sudionici i ne mogu biti neposredno odgovorni, promeće u sastavnicu optužnice na račun grada. No neovisno o tomu što su, zbog toga, pisci eseja ponajčešće neprecizni ili neodmjereni u adresiranju glavnih uzroka ili krivaca za postojeće prilike, njihov opis mnogovrsnih uskrata **svakako je mjerodavan**. Dodatnu uvjerljivost opis crpi i iz činjenice da bi se nemali broj spomenutih uskrata mogao ukloniti već i stabilnim programom “malih komunalnih akcija”, bez uznemirujuće velikih troškova (primjerice, uređivanje i čišćenje javnih prostora, oblikovanje mreže građanskih udruga za skrb o gradu, uređivanje lokalnih sastajališta itd.). Stabilnost pak programa “malih komunalnih akcija” izravno ovisi o kakvoći gradske subjektivnosti ili, drukčije rečeno, o **kakvoći solidarnosti Siščana sa Siskom**. Ona “presijeca” predloške djelovanja svih mjerodavnih sudionika gradske preobrazbe, u rasponu od gradskog poglavarstva ili političkih stranaka do uprava velikih poduzeća i građanskih skupina. Atlas uskrata, na koje upozoruju pisci eseja, dakle, izravno ukazuje na unutrašnji strukturni rascjep između građanskih skupina i grada kao skupa uzbaštinjenih dobara spram kojega građani imaju i be-

zuvjetne dužnosti. Jedna na popisu jest i obveza da građani oblikuju gradsku – budućnost.

Kako pisci eseja izvješćuju o vlastitu rubnu položaju u gradu nagovješćuju nekoliki odabirni ulomci.

“(…) Ponekad u njemu za nas mlade, a i za starije, nema života. Tako da se zabavljamo na svoj način, što ponekad dovodi i do negativnih posljedica. Volim svoj grad, ali isto tako želim da bude bolji u odnosu na druge gradove. Tek, kada posjetiš grad u inozemstvu vidiš koliko je Sisak zapravo 'zaostao'. (...) Posebno su ružni 'parkovi'. To bi se trebalo urediti. Možda ugraditi fontane ili nešto slično. Napraviti mjesto gdje se ljeti možemo prošetati. Npr. park kod 'Kristalne kocke vedrine' je blago rečeno odvratn. Trebalo bi popraviti klupe, nešto čime bismo se ponosili, čime bi privukli turiste. (...) Izgleda da je Sisak zaboravio nas mlade. Ljeti npr. jedina je zabava navečer odlazak na kupalište. I tako iz dana u dan. Nema ništa novog. (...) I da, puno je mladih ljudi nezaposleno. Pitam se kada će se riješiti to pitanje. Puno mladih odlazi u inozemstvo, jer tu im se ne pruža prilika za rad. (...) A ja kao ekonomist želim raditi svoju struku a ne raditi u kafiću i u trgovini. (...) Ako grad bude i dalje ovakav kakav je sada, potražiti ću bolje mjesto za život. Mislim da sada trenutno on mi ne može pružiti bolju budućnost (...)”

“(…) Grad malo pruža mladim ljudima, a nedostaju mu dovoljno snage te pameti da se razvije u bolji grad su-trašnjice, u kojemu se imaju iste mogućnosti za život i rad (...)”

“(…) U Sisku je situacija mladih u vrlo lošem položaju, izlasci su se sveli na kafiće a dobrih ima malo. Mislim da bi trebalo biti više kulturnih događaja (kazališnih predstava, modnih revija, i sl.) gdje bi mladi mogli pokazati što znaju. I ono malo događaja i mjesta koja su bila prije sada su zapuštena. Jednostavno, mladi nemaju kuda. I ljudi u Sisku su zašli u neku monotoniju i ništa ne poduzimaju da to promijene, stoga mislim da je ovo pametan potez i da treba mijenjati, tj. u Sisak dovesti nešto novo da bi i mladi mogli bolje živjeti u Sisku (...)”

“(…) Mladi zasada u Sisku mislim da nemaju budućnosti. Sva je industrija propala, radnici rade bez plaća. Moja je najveća želja ostati u Sisku ali kako stvari stoje po 'kruh' će se morati negdje drugdje. (...) Zato mi je žao što ne vidim budućnost u ovom gradu ako se ovako nastavi. Sisak nije jedini grad s takvim problemima, bio sam svuda i vidio isto. Znači, problem je negdje 'gore' i oni bi to trebali riješiti. U svakom slučaju ovaj je grad to zaslužio (...)”

“(…) Od svega što grad Sisak pruža mladima je vrlo malo, osim kafića i disko klubova za mlade je vrlo malo

ostalnih mogućnosti kao što su npr. veći broj sportskih klubova i ostale aktivnosti kojima bi se mladi mogli baviti. Ono što nedostaje gradu Sisku je nastavak školovanja nakon srednje škole te mogućnost zapošljavanja nakon završetka srednje škole jer nije mi baš jasno gdje bi se mogli zaposliti svi tehničari za elektroniku koji su završili srednju školu. A nakon završetka školovanja namjeravam ostati u Sisku ako mi se pruži mogućnost zapošljavanja ako ne tko zna gdje ću živjeti, najvjerojatnije gdje budem imao najviše mogućnosti (...)

“(...) Mislim da Sisak jako malo pruža mladima. Npr. većina maturanata koji ne upišu fakultet ne može naći posao. Mislim da to najviše nedostaje sa stajališta mladih. Prvo ću pokušati u inozemstvu a ako ne uspijem onda ću vjerojatno živjeti u Sisku (...)

“(...) Grad Sisak mladim ljudima pruža samo zadimljene kafiće i disco klubove u kojima se pušta komercijalna glazba (...) Općenito ne pruža ništa (...)

“(...) Grad Sisak jako malo pruža mladima, zapravo ništa. Nema nikakvih udruga, izvanškolskih aktivnosti kojima bi se mladi podvrgli. Ja bih najviše voljela da postoje neke udruge, ustanove gdje bi se mladi grada Siska skupili i družili se više zajedno (...) Kad završim školovanje mislim da ne bih ostala u Sisku (...):

Pređeni ulomci, a i množina drugih, u osnovi, upućuju na nekoliko prioriteta u gradskoj preobrazbi. (i) Po ocjeni mladih potrebno je oblikovati cjelovitu praksu **reurbanizacije** grada. Njezin je cilj dvovrstan: poboljšati kakvoću “fizičkih” uvjeta života u gradu (obnova javnih prostora, obnova zgrada, obnova pristupa obalama rijeka itd.) te oblikovati raznovrsniju mrežu gradskih usluga i ustanova primjerenih aspiracijama i željama mlađeg stanovništva. (ii) Razviti **nove institucionalne mreže**, napose u sektorima kakvi su visoka naobrazba, kultura, šport, turizam, zdravstvo. Takve bi institucije, ponajprije, olakšale gradu primjereni odabir potrebnih stručnih i elitnih skupina, a osnažile bi i interes za grad Sisak mladih i obrazovanijih skupina iz drugih hrvatskih gradova. (iii) Potrebno je oblikovati **novu razvojnu strategiju** s uvjerljivom ponudom radnih mjesta. U mnogim je esejima jasno oblikovan zaključak da je sisačka industrija, razvijena u prethodnim razdobljima, zapravo propala i zastarjela te da je potrebno tragati za drukčijim razvojnim uporištima. (iv) Autori eseja ustrajno ističu da je u gradu Sisku potrebna **obnova sisačke gradske zajednice** izgrađivanjem mreža različitih građanskih udruga i organizacija kojima je zajednički cilj skrb za kakvoću života u gradu i za njegovu stabilnu perspektivu. (v) Premda mnogi autori eseja ističu kako je glav-

ni oblik uskrate želja mladih gruba i nerazvijena tercijarna mreža (manjak mogućnosti zabave, prakticiranja slobodna vremena itd.), kritičniji autori upozoruju da je najvažnijim izvorom demoralizacije sisačke mladeži **manjak mogućnosti da pokažu što znaju/mogu**; drukčije rečeno, manjak mogućnosti za potvrdu svoje sposobnosti te bivanje sudionicima akumulacije i osobnih i gradskih **uspjeha**. Nemoćnost grada da akumulira uspjehe svojih građana iz naznačene se perspektive pokazuje i kao najdublje razvojno ograničenje. Zato se zavičajna odanost Sisku i odbir grada za buduću život u iskazima mladih Siščana tako rijetko poklapaju. Sisak i kada se voli, žudno se napušta.

IV. GLAVNE RAZVOJNE ASPIRACIJE GRAĐANA SISKA

Prvo pitanje: Ostati ili otići?

Više je razloga zbog kojih poglavlje o razvojnim aspiracijama Siščana započinjemo pitanjem o namjeri ostanka ili odlaska iz grada. Svakako je najvažniji među njima motivacijske naravi, potaknut namjerom da utvrdimo vežu li ispitanici svoju budućnost uz grad Sisak. Osim toga odgovor na ovo pitanje posredno omogućuje i uvid u procjenu ispitanika o razvojnim perspektivama grada.

Većina (82,0%) ispitanika namjerava trajno živjeti u Sisku. U nešto manjem broju od gradskog prosjeka takav su odgovor dali samo ispitanici iz Novog Siska (69,5%) i naselja Željezara, "E. Kvaternik" i Buićevo (78,6%). Ispitanici iz Centra u najvećem postotku opredijelili su se za ostanak u gradu (89,3%) (tablica 1). Nažalost, odgovori na pitanje hoće li i njihova djeca ostati u Sisku ruše optimizam koji je mogao proizići iz prethodnog nalaza. Ako zanemarimo ispitanike koji nemaju djecu, samo 45,8% ispitanika misli da će im djeca ostati u Sisku. (tablica 96 u dodatku I). Ispitanici iz Galdova manje od drugih vide budućnost svoje djece u Sisku (24,3%), a mali broj (8,1%) onih iz tog naselja koji su se odlučili za odgovor "mislim da će odseliti" objašnjiv je i najvećim postotkom nesigurnih, tj. onih koji su odgovorili da "ne mogu ocijeniti" kako će im se u pogledu ostanka odlučiti potomstvo (60,8%). Najveći udio osoba čija su djeca već otišla iz grada (19,0%) zabilježili smo među ispitanicima u Centru. Nasuprot tomu, najveći broj onih koji smatraju neizvjesnim hoće li im djeca ostati u Sisku ispitanici su iz Zelenog brijega i Galdova Kaptolskog (62,4%) te rubnih dijelova grada (48,8%) (tablica 2).

Ilustrirajmo ove nalaze i podacima da od stotinjak anketiranih srednjoškolaca tek nešto manje od trećine (31,6%)

izjavljuje da će ostati živjeti u Sisku nakon srednje škole ili se vratiti u Sisak nakon završetka daljnjeg školovanja (završetka studija u drugom gradu). Najveći postotak mladih koji su odgovorili da nakon školovanja ostaju u Sisku učenici su Tehničke škole (42,3%), zatim Ekonomske škole (38,7%) pa Trgovačko-ugostiteljske škole (25,0%). Najmanje učenika Gimnazije planira ostati u Sisku (11,8%). Ovakva razdioba vrlo je nepovoljna za stvaranje nužnog elitnog (stručnog) razvojnog potencijala grada i ne pokazuje pomak u odnosu na dosadašnju strukturu zaposlenika u kojoj su također visoko kotirala tehnička zanimanja.

Tablica 1.
 Namjeravaju li i dalje živjeti u Sisku (%)

	I	II	III	IV	V	VI
Da, namjeravam	69,5	87,2	89,3	78,6	86,4	85,8
Namjeravam odseliti	30,5	12,0	10,7	20,8	13,6	12,3
B.o.	-	0,9	-	0,6	-	2,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I - Novi Sisak, II - Zeleni brijeg, Galdovo Kaptolsko, III - Centar, IV - Željezara, E. Kvaternik, Buićevo, V - Galdovo, VI - Rubne zone

Tablica 2.
 Misle li da će njihova djeca ostati u Sisku (%)

	I	II	III	IV	V	VI
Vjerujem da će ostati	43,0	62,4	42,9	45,2	24,3	48,8
Mislim da će se odseliti	14,0	7,9	19,0	15,4	8,1	7,4
Već se je jedno ili više djece odselilo	15,9	4,0	19,0	8,1	4,1	9,3
Ne znam, ne mogu ocijeniti	26,5	22,8	19,0	30,5	60,8	33,5
B.o.	0,9	3,0	-	0,7	2,7	0,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I - Novi Sisak, II - Zeleni brijeg, Galdovo Kaptolsko, III - Centar, IV - Željezara, E. Kvaternik, Buićevo, V - Galdovo, VI - Rubne zone

Ako rezimiramo ove odgovore, čini se da ispitanici ne polažu velike nade u gospodarski i socijalni oporavak i razvitak Siska. Namjera ostanka u gradu, izražena u većine anketiranih, više je posljedica različitih nemogućnosti da se ode živjeti drugdje nego privlačne, obećavajuće ili motivirajuće snage Siska. To objašnjava i znatno negativnije odgovore na pitanja o ostanku i budućnosti njihove djece u Sisku. Ovakvi stavovi već u startu upozoruju da će i razvojne aspiracije naših ispitanika biti opterećene temeljnim egzistencijalnim pitanjima koja su proizvela i ovu prvu dramatičnu dilemu: ostati ili otići?

(i) Razvojni kriteriji. “Moram priznati kako jednostavne i svakodnevne polemike postanu teške kada ih čovjek mora usmjeriti tako da svima koriste...” napisao je u svom eseju jedan ugledni Sišćanin. Promišljajući kriterije budućeg gospodarskog razvitka, ispitanici drže najvažnijim osigurati mogućnost zapošljavanja što većeg broja nezaposlenih (92,3% – presudno važno). Na drugom mjestu je mogućnost korištenja domaće radne snage (80,3% – presudno važno), čime je još jednom potvrđena važnost rješavanja problema nezaposlenosti. Na trećem je mjestu, među presudnim razlozima za poticanje pojedinih gospodarskih djelatnosti, “zainteresiranost mladih za dotičnu djelatnost” (72,3%). Najmanji postotak (29,5%) među svim ponuđenim kriterijima za odabir neke djelatnosti ipak je tradicionalna sklonost stanovnika nekim gospodarskim granama. Na prvom mjestu su, dakle, kriteriji koji osiguravaju egzistencijalne uvjete: zapošljavanje, zarada, ali i ekološka prihvatljivost. Tako 64,9% ispitanika drži presudno važnim “mogući uspjeh na tržištu, profit”, a nevažnim taj kriterij vidi tek 2,9% anketiranih. Ekološka prihvatljivost i čistoća djelatnosti presudno je važna za 68,2% ispitanika, a donekle važna za još 21,7%, dok je nevažnom smatra tek 2,8% ispitanika. Slični su stavovi i prema kriteriju “zainteresiranosti poduzetnika i mogućih ulagača” koji 68,4% ispitanika drži “izrazito”, a 20,6% “donekle” važnim. Među ponuđenim odgovorima najviše nesigurnosti u ocjenjivanju pokazali su pri vrednovanju važnosti tradicionalne sklonosti stanovnika prema određenim djelatnostima (15,1% “ne mogu ocijeniti”), a zatim i važnosti procjene mogućeg uspjeha na tržištu i profita kao kriterija za odabir djelatnosti koje treba poticati (11,9% “ne mogu ocijeniti”) (tablica 10 u dodatku I.).

(ii) Potpora djelatnostima. Iz odgovora na pitanje koliko se pozornosti dosad pridavalo razvitku pojedinih djelatnosti mogu se posredno razabrati i stavovi o tome razvitak kojih bi djelatnosti u budućnosti bilo korisno podupirati (tablica 9 u dodatku I.). Na prvom mjestu je turizam za koji čak 83,8% ispitanika misli da se nedovoljno razvijao. Ovakav stav vjerojatno je uvjetovan i procjenom da grad Sisak i njegova okolica imaju bogate potencijale za razvitak turizma, ali i procjena da je to djelatnost s najmanje ekoloških, ali i gospodarskih rizika. Kako procjena da se neka djelatnost nedovoljno razvijala uvijek pretpostavlja i procjenu mogućnosti za razvitak dotične djelatnosti na temelju ranga “nedovoljno razvijanih” možemo zaključiti da ispitanici smatraju kako nisu dovoljno iskorištene mogućnosti za razvitak zdravstva, poljoprivrede u gradskoj

okolici, riječnog prijevoza i sl., što se može pročitati i kao lista prioriteta i sugestija za budući razvitak. Zanimljivo je da se među njima našla i industrija (63,2%), koja je najčešće predmetom kritika i osporavanja. Vjerojatno se radi o procjeni nedovoljnog ulaganja i usavršavanja industrije, zbog čega je ona postala teret razvitka u gospodarskom smislu, ali i stalni izvor ekoloških prijetnji i zagađivanja okoliša koji su se mogli izbjeći da su se industrijska postrojenja usavršavala prema suvremenim standardima. Više nego što je to bilo potrebno, smatraju, pridavalo se pozornosti razvitku ugostiteljstva (36,1%) i trgovine (35,9%), što je jasan signal da se od tih dviju grana ne može više puno očekivati u budućnosti. No, na ribarstvo i riječni prijevoz svakako treba računati. Više od polovice (62,1%) ispitanika drži da se ribarstvo nedovoljno razvijalo, dok je o riječnom prometu takvog stava čak 69,7% anketiranih. Osim toga, ove dvije djelatnosti na dnu su popisa “previše poticanih i razvijanih”, ali im ukupni plasman ruši najveći udio odgovora “ne mogu ocijeniti”. Na kraju spomenimo i da većina ispitanika (61,3%) drži kako su se nedovoljno razvijali kultura i znanost.

(iii) Prioriteti anketiranih. Na konkretna pitanja o važnosti pojedinih elemenata razvojne politike za daljnje uređenje grada dobili smo odgovore na temelju kojih možemo konstruirati rang po prosječnim ocjenama. (*M* je izračunan prema skali od “osobito važno” (5) do “sasvim nevažno” (1)

<i>Rang</i>	<i>Prosječna ocjena (M)</i>
1. Poštivati potrebe posebnih skupina stanovništva (djece, starijih osoba, invalida)	4,76
2. Obnoviti staru gradsku jezgru i zaštititi graditeljsku baštinu	4,42
3. Omogućiti što efikasnije povezivanje sa Zagrebom	4,37
4. Izgraditi privlačne ulice i trgove u novim naseljima	4,21
5. Isključiti velike zagađivače s teritorija i okolice grada	4,16
6. Omogućiti građanima što bolje korištenje riječne obale	4,05
7. Omogućiti brži razvoj trgovina i usluga	4,01
8. Poštivati karakteristike lokalnog načina izgradnje	3,96
9. Proširiti gradsku samoupravu u odnosu prema Županiji	3,63

Sve ponuđene odgovore ispitanici su ocijenili važnima za daljnje uređenje grada. Stoga ćemo ih usporediti s obzirom na položaj u rangi važnosti. Na prvom mjestu prikazanog ranga nalazi se tvrdnja koja otkriva potrebu za

razvijanjem grada po ljudskoj mjeri, za razliku od dosadašnjeg razvitka po industrijskom predlošku. Začelje, pak, razotkriva, blago rečeno, manjak povjerenja u administrativne promjene i rješenja, ali i u razvoj trgovine i usluga. Ova konstatacija vrijedi za sve prostorne cjeline. Tek valja napomenuti da su razlike među njima posljedice manjih pomaka na skali ocjena koji nisu bitno narušili redosljed (tablica 13 u dodatku II.). Zato ipak predlažemo ove odgovore tretirati na razini grada kao cjeline. U tom slučaju dva su odgovora koja možemo svrstati u tipično urbane aspiracije, a kako se, po važnosti, nalaze na vrhu popisa oni ohrabruju i podupiru tezu o Sisku kao perspektivnoj urbanoj sredini. Prvi je potreba da se poštuju potrebe posebnih skupina stanovništva: djece, starijih osoba, invalida i sl. koju je istaknulo čak 97,9% ispitanika, a drugi, potreba da se obnovi stara gradska jezgra i sačuva graditeljska baština (91,3%) (tablica 29 u dodatku I.).

(iv) Potrebne ustanove. Konkretno promjene koje građani u budućnosti priželjkuju daju se pročitati iz odgovora na pitanje otvorenog tipa: Koji objekti, ustanove ili javni sadržaji najviše nedostaju Sisku? Naime, od ukupnog broja ispitanika (1033) najveći je (i jednak) udio onih kojima nedostaju objekti i sadržaji za mlade (15,6%) i kazalište (15,6%). Na drugom je mjestu sportska dvorana (14,2%), na trećem su kulturni sadržaji (i objekti) (11,3%), a na četvrtom kino dvorana (8,5%), pa se ne može izbjeći zaključak da u gradu vlada kronični nedostatak ponude različitih društvenih sadržaja za različite interese specifičnih skupina građana.

Stručnjaci i uglednici iz grada, koji su pisali kratak esej na temu dosadašnjeg i budućeg razvitka Siska, naglašavaju potrebu za kulturnim sadržajima, posebno muzejsko-galerijskima u kojima bi arheološka baština bila adekvatno prezentirana, za kazališnim predstavama, tribinama i sl. Konačno ostvarenje kvalitetnijeg društvenog života kao i uzroke trenutačnog nezadovoljstva povezuju s gospodarskim kolapsom, pri čemu najviše nade za konačni izlazak iz ovog stanja polažu u iskorištavanje geoprometnog položaja grada (povezivanje sa Zagrebom brzom cestom, razvitak trgovine sa susjednim zemljama, iskorištavanje "vode-nih" resursa i mogućnosti riječnog trgovačkog prometa, poticanje turizma u Lonjskom polju), pozivajući se pri tome na argument kako je "povijesno poznato da je grad oslanjajući se na trgovačko prometne djelatnosti u pravilu napredovao". U najmanju ruku, smatraju, trebalo bi pronaći što idealniju ravnotežu "industrijskog i trgovačko-prometnog potencijala". Svako promišljanje budućnosti, drže, treba biti s bitnim otklonom od "teške" industrije.

(v) **Sisak na rijekama.** Rijeke su, smatraju ugledni Sišćani, njihov najjači adut i stoga “treba oživjeti život uz rijeku kako u kulturnom tako i u turističkom i gospodarskom pogledu”. Odgovarajući na anketno pitanje o nekretninama i pokretninama koje posjeduju, ispitanike smo upitali i posjeduju li čamac (što nam nedvosmisleno svjedoči o životu “s rijekom i na rijeci”). Premda ih je tek 4,8% odgovorilo da posjeduje čamac, čak 42,6% ispitanika koji čamac nemaju izjavili su da bi ga “željeli imati” (što je 39,3% ukupnog broja ispitanika). Razdioba odgovora na ovo pitanje po prostornim cjelinama pokazala je da je udio onih koji posjeduju čamac najveći među ispitanicima iz Centra i gotovo je dvostruko veći od gradskog prosjeka (9,1%), a najmanji među anketiranimima iz naselja Galdovo (2,3). Najveći udio onih koji bi željeli imati čamac među stanovnicima je naselja Željezara, “E. Kvaternik” i Buićevo (43,8%) (tablica 3). To svakako govori o očekivanjima građana da rijeke u budućem razvoju grada zadobiju središnje mjesto kao nositelji gospodarskog razvitka, ali i urbane redefinicije i revitalizacije grada.

Tablica 3.
Posjeduje li čamac (%)

	I	II	III	IV	V	VI
Ima čamac	5,7	5,1	9,1	3,8	2,3	4,3
Želio bi ga imati	39,0	35,9	28,1	43,8	38,6	41,1
Nema i ne želi ga imati	53,9	54,7	62,8	45,7	59,1	53,4
B.o.	1,4	4,3	-	6,7	-	1,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I - Novi Sisak, II - Zeleni brijeg, Galdovo Kaptolsko, III - Centar, IV - Željezara, E. Kvaternik, Buićevo, V - Galdovo, VI - Rubne zone

U urbanističkom pogledu, gradski stručnjaci i uglednici istaknuli su potrebu za gradnjom novog mosta preko Kupe te obnovom stare gradske jezgre s uređenjem središnjega gradskog trga - “prostora susreta i događanja”.

Stambene aspiracije

Neovisno o razlozima i “odredištima”, čak 33,3% od ukupnog broja ispitanika izrazilo je namjeru promjene mjesta stanovanja. Bez obzira na to hoće li se te namjere ostvariti, ovakav postotak svakako svjedoči o nezadovoljstvu ispitanika sadašnjim mjestom stanovanja i spremnosti da se na tom planu krene u promjenu. Još jedna potvrda takvom zaključku jest i podatak da je među njima najveći udio (35,5%) onih koji još ni ne znaju kamo će se preseliti, a najmanji onih koji planiraju odseliti se u inozemstvo (7,6%). U drugi dio Siska preselilo bi se 17,2% ispitanika,

u neko drugo naselje u Županiji 14,8%, u drugi dio Hrvatske 14%, dok bi unatoč promjeni stana, u istom dijelu grada ostalo živjeti 11% anketiranih. Ispitanike koji su izrazili namjeru preseljenja upitali smo zatim bi li više voljeli živjeti u gradu ili na selu. Dvostruko više ih je odgovorilo da bi radije živjeli u gradu. Premda je zabrinjavajuće velik broj anketiranih apstinirao od odgovora na pitanje u kojem smo od njih tražili da u svakom pojedinom paru izaberu odgovor koji bolje odražava njihove želje, na temelju dobivenih odgovora možemo, na razini grada kao cjeline, skicirati model poželjnog stanovanja.

Rezultati odgovora na ovo pitanje bitno ne odstupaju od nekih stabilnih vrijednosti koje se ponavljaju u sličnim istraživanjima u drugim gradovima. To su: preferiranje života u obiteljskoj kući, na nižim katovima, u uređenom naselju i slične aspiracije koje su već općevažeće, ali koje uz neke specifične, valja zabilježiti i potvrditi.

Dakle, ako iz računice isključimo one koje nisu odgovorili, dobivamo sljedeće preferencije (tablica 4):

	%		%
Uz rijeku	67,5	Dalje od rijeke	32,5
Bliže gradskom središtu	54,9	Dalje od gradskog središta	45,1
U naselju s formiranim gradskim ulicama	66,8	U naselju bez tipičnih gradskih ulica	33,2
U starijem dijelu grada s klasičnom (tradicionalnom) arhitekturom	43,5	U novijem naselju, s modernom arhitekturom	56,5
U kući s okućnicom i dvorištem	85,6	U stambenoj zgradi ili obiteljskoj kući bez okućnice i dvorišta	14,4
U pješačkoj zoni	76,2	U zoni s gradskim prometom	23,8
Na nižim katovima	95,4	Na višim katovima	4,6
U velikom gradu	19,2	U manjem ili malom gradu	80,8
U seoskom ugođaju	36,1	U gradskom ugođaju	63,9

Tablica 4.
 Gdje biste radije živjeli?

Još jedno pitanje definitivno je potvrdilo da je za većinu ispitanika najprihvatljiviji model stanovanja obiteljska kuća. Takav objekt (samostojeći ili u nizu, s jednim ili dva do četiri stana) izabralo bi 86,7% ispitanika. Za manju stambenu zgradu (do četiri kata) odlučilo se 7,1% ispitanika, dok ostali prijedlozi nisu dobili niti 1% odgovora. Unatoč ovako općeprihvaćenom opredjeljenju za obiteljsku kuću, razdioba odgovora po prostornim cjelinama ipak otkriva neke razlike u stambenim aspiracijama. Stanovnici

gradskih četvrti Novi Sisak, Željezara, "E. Kvaternik", Buićevo i Centar najskloniji su životu u stambenim zgradama. Najmanje simpatija za takav oblik stanovanja pokazali su ispitanici iz Galdova, dok su samostojeće obiteljske kuće najrjeđe birali ispitanici iz Novog Siska, pretpostavljamo, naviknuti na standarde (i praktične prednosti) stambenih zgrada (tablica 5).

Tablica 5.
 U kakvom biste stambenom objektu najradije stanovali (%)

	I	II	III	IV	V	VI
U samostojećoj obiteljskoj kući s jednim stanom	56,0	76,9	75,2	59,7	70,5	66,4
U obiteljskoj kući u nizu s jednim stanom	6,4	5,1	3,3	9,6	4,5	5,1
U samostojećoj obiteljskoj kući s dva do četiri stana	16,3	5,1	0,8	11,2	15,9	13,8
U obiteljskoj kući u nizu s dva do četiri stana	4,3	1,7	5,0	4,5	1,1	4,0
U manjoj stambenoj zgradi (do četiri kata)	10,6	4,3	9,1	9,3	1,1	4,7
U većoj stambenoj zgradi (pet do osam katova)	0,7	0,9	0,8	1,0	1,1	0,4
U neboderu	1,4	-	-	0,3	-	-
Ostalo	-	0,9	-	-	1,1	1,2
Svejedno mi je	4,3	0,9	4,1	3,5	4,5	2,8
B.o.	-	4,3	1,7	1,0	-	1,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I - Novi Sisak, II - Zeleni brijeg, Galdovo Kaptolsko, III - Centar, IV - Željezara, E. Kvaternik, Buićevo, V - Galdovo, VI - Rubne zone

Kada razmišljaju o odabiru obiteljske kuće, vidljivo je da prednost daju potpunoj samostalnosti i odvojenosti od drugih. Kuće u nizu, kuće s dva do četiri stana i slične "kombinacije" u rangu su s manjim stambenim zgradama. Neboderi i veće stambene zgrade najnepopularniji su stambeni objekti, uostalom i najneprimjereniji gradskoj tradiciji.

Poželjne i nepoželjne stambene lokacije

Prije interpretacije napominjemo da su ispitanici različito tretirali naselje Galdovo. Premda je u našoj podjeli Galdovo uvršteno među gradska naselja, najučestaliji odgovor na pitanje otvorenog tipa o najprivlačnijem naselju u okolici Siska bio je upravo: Galdovo. Zato ćemo u prikazu rezultata zanemariti "službeno" razgraničenje gradskih od okolnih naselja i voditi se logikom odgovora (tablice 59-61 u dodatku I).

Vrbina, Zibel i Zeleni brijeg, ali i uže gradsko područje općenito, najprivlačnije su sisačke gradske lokacije za stanovanje, po mišljenju ispitanika, dok su najneprivlačnija naselja Željezara i Caprag. U okolici Siska, drže, najugodnije bi bilo stanovati u Galdovu, Odri i Budaševu.

Od ovakvog izbora poželjnih lokacija ispitanici se značajno ne razlikuju s obzirom na prostorne cjeline u kojima žive. Valja tek primijetiti da stanovnici iz Centra više od drugih preferiraju život u središtu i općenito užem dijelu grada (na drugom mjestu u rangu), a stanovnici iz Galdova na drugo mjesto po poželjnosti za stanovanje stavljaju upravo svoje naselje. Po odgovorima ispitanika iz svih drugih naselja prva tri mjesta (najpoželjnije stambene lokacija) pripala su Zibelu, Vrbini i Zelenom brijegu.

Privlačni gradovi

Odmjeravajući privlačnost hrvatskih gradova, ispitanici su za najprivlačniji grad najčešće birali Zagreb, a potom Sisak. Na popisu gradova koje su odabirali kao najpoželjnije za stanovanje slijede dalje redom učestalosti: Split, Varaždin, Zadar, Rijeka, Dubrovnik, Opatija, V. Gorica, Čakovec, Samobor, Crikvenica, “bilo koji grad na moru”, Karlovac, Osijek, Pula, Poreč, Petrinja, Rovinj i Šibenik. Uz već spomenute gradove koji uvjerljivo “vode”: Zagreb i Sisak, od kojih je prvi privlačan kao metropola, glavni i najveći hrvatski grad, a drugi kao zavičajno mjesto, preferencije ispitanika možemo podijeliti u tri skupine. U prvoj skupini su makroregionalni centri čija se privlačna snaga, između ostaloga, temelji na njihovoj veličini i proporcionalnim joj mogućnostima i obećanjima. To su Split, Rijeka i Osijek. Percepciju većih šansi za uspjehe svih vrsta među kojima zasigurno prednjače oni egzistencijalne naravi (ali niti drugi nisu zanemarivi), potvrđuju i eseji sisačkih srednjoškolaca koji često započinju konstatacijom da je Sisak mali grad, iz koje se, zatim, razvija priča o “dosadnom, jednoličnom, besadržajnom” mjestu. Stoga ne čudi tolika privlačnost “velikih” gradova kojima već i veličina osigurava potrebne doze “novoga, uzbudljivoga i nepredvidljivoga”. U drugoj skupini su brojni primorski gradovi smješteni duž cijele jadranske obale kojima bi glavni adut mogla biti ambijentalna ugoda koju stanovnici Siska, pritisnuti rizicima gradske industrije, ne mogu doživjeti “kod kuće”. Uporišta za ovakav zaključak mogu se naći i u odgovorima na srodna anketna pitanja, a također i u razmišljanjima o gradu koje smo zabilježili u esejima uglednih sisačkih stručnjaka i srednjoškolaca (“prljav, neuređen grad”, “otpada ima posvuda”, “naglo se razvila teška i prljava industrija”, “zdravstveno nemogući uvjeti života u pojed-

nim četvrtima”, “naselja pod dimnjacima najvećih zagađivača” i sl.). Treću skupinu čine Sisku prostorno bliži srednji gradovi središnje Hrvatske. Na prvom mjestu to je Varaždin, a zatim slijede Čakovec i Karlovac. U optici Sišćana Varaždin je, najvjerojatnije, grad koji je uspješno izbalansirao industrijski razvitak i urbanu (i u socijalnom i u ekološkom smislu) kvalitetu življenja. Sličan veličinom, on bi mogao biti model za razvitak i život kakav priželjkuju stanovnici Siska. Karlovac je, pak, osim po veličini, blizak Sisku po još dvije značajne karakteristike: prvo, po značajnom geoprometnom položaju i drugo po blizini Zagreba. Oba “bonusa” Karlovac je bolje iskoristio. Autocesta prema Zagrebu dodatno je “ubrerala” razvitak Karlovca i osigurala mu značajno mjesto na cestovnim i željezničkim pravcima Zagreb-Hrvatsko primorje i Zagreb-hrvatski jug. Istodobno, zbog rata u BiH, zatvorena je željeznička pruga od Zagreba preko Siska do Splita i prekinuta je veza prema Bosni koja je općenito bila sisački geoprometni “adut”, te je Sisak ostao izvan glavnih prometnih tokova što je uvijek bivalo kobno za njegov razvitak.

Ekološke aspiracije

Neupitan je stav ispitanika na razini grada da je među najvažnijim razlozima za poticanje razvitka pojedinih djelatnosti i ekološka prihvatljivost i čistoća djelatnosti (68,2% – presudno važno, 21,7 – donekle važno, i samo 2,8% nevažno). Osim toga 81,1% anketiranih za daljnje uređenje grada drži važnim “isključiti velike zagađivače s teritorija i okolice grada”.

Premda sisačka ekološka problematika na prvi pogled izgleda rješiva obuzdavanjem velikih industrijskih zagađivača, ovaj problem je ipak višeslojan i treba ga promatrati na najmanje dvije razine. Na prvoj razini problema lako uočavamo svijest o životnoj ugrozi koja prijeti iz željezare i rafinerije. Stoga je među prvim uvjetima budućeg razvitka istaknuta “ekološka obzirnost”. No, to je ionako “opće mjesto”, koje zaklanja problem odnosa različitih razvojnih koncepcija prema gradskom prostoru i odnosa prema (gradskoj) prirodi. Iz pregleda odgovora na većinu pitanja može se nedvosmisleno zaključiti da je dosadašnji koncept “pošto-poto industrijskog razvitka” ugrozio već u temeljima “kvalitetu života” u gradu. Ipak, osim ove predvidljive potrebe da se osigura elementarna zaštita života i zdravlja, za budućnost Siska kao grada interesantno je i zagovaranje podizanja i drugih ekoloških kriterija urbanog razvitka: uređenje okoliša nasuprot slici grada kao zapuštenog industrijskog dvorišta, kultiviranje riječne obale kao rekreativne zone za građane nasuprot rijeci kao servisu industrije, či-

stoća i održavanje grada nasuprot gradu kao deponiju smeća, planska gradnja nasuprot divljoj i stihijskoj, stanovanje u obiteljskim kućama i manjim zgradama nasuprot velikim spavaonicama izgrađenim u radničkim naseljima i naposljetku, čuvanjem kulturne baštine.

Iz odgovora na više pitanja naziru se obrisi grada kakav bi Siščani željeli – idilična slika u čijoj se kompoziciji na središnjem mjestu pojavljuje rijeka. Podsjetimo, na prvom mjestu među štetama koje je dosadašnji razvitak grada proizročio ispitanici percipiraju onečišćenje rijeka i uništavanje života u njima. U najmanju ruku ovaj podatak svjedoči o osjetljivosti ispitanika za sudbinu rijeka, dok nam o privlačnosti rijeka za Siščane govore i podaci da bi 65,7% ispitanika radije živjelo “uz rijeku” nego “dalje od rijeke”, da ih “na rijeci ili uz rijeku” često ili ponekad boravi 59,3%, dok 33% najmanje jednom tjednom odlazi na rijeku, a još 17,4% barem jednom mjesečno. Osim toga, svaki drugi ispitanik nezadovoljan je trenutačnom mogućnošću korištenja rijeka u svakodnevnom životu stanovništva. Stoga se i u predodžbama “boljeg” Siska o kojem su pisali sisački stručnjaci i sisački srednjoškolci polazi od rijeke od koje se očekuje da bude okosnica “uređenog grada”, o čemu smo već pisali. Poželjnijem Sisku bi, osim toga, doprinijelo i uređenje tzv. “divljih naselja” (74,1% ispitanika drži da bi ih trebalo obnoviti na postojećoj lokaciji), ali i prikladnije razgraničenje gradskog od negradskog područja. Čini se da je sadašnje teritorijalno razgraničenje gradskih i negradskih naselja, koje podupire manje od polovice (46,5%) ispitanika, još jedan uzročnik ekologijskih konflikata. U manjini (13,4%) su ispitanici koji drže da je uzrok nevoljama preuska granica. Dapače, čak 30,5% ispitanika misli da je granica zbog pretjerane širine uključila u grad i mnogo naselja gdje se živi seoskim načinom života. Alarmanтно je da smo, kao posljedicu, dobili četvrtinu ispitanika (građana Siska) koji se slažu s mogućnošću držanja domaćih životinja u gradu, a još ih 28,1% misli da bi to dopuštenje trebalo donositi selektivno, za neke dijelove grada. Razdioba ovih odgovora po prostornim cjelinama pokazala je značajne razlike u stavu ispitanika, a posredno i o navikama i aspiracijama stanovnika iz pojedinih četvrti (tablica 6).

Ispitanici iz Centra su najpostojaniji u svom stavu da je držanje domaćih životinja u gradu neprihvatljivo. Bez obzira na to što u odobravanju takve mogućnosti prednjače ispitanici iz rubnih dijelova grada i naselja Galdovo, značajan je broj (oko 1/3) anketiranih iz svih ostalih gradskih četvrti (osim Centra) koji su spremni raspravljati o toj mogućnosti i na koncu je, uz neke uvjete, i prihvatiti. Znači li to da su i sami svjesni kako su neka gradska po-

dručja (koja nisu imenovali) neopravdano i neprirodno obuhvaćena područjem grada i sputana zabranama poput ove o držanju domaćih životinja? Vjerojatno: da. Uostalom, ovo je samo potvrda već spomenutog slaganja (30,5% ispitanika) s tvrdnjom da je u gradsko područje uključeno mnogo naselja gdje se živi seoskim životom.

Tablica 6.
 Stav o držanju domaćih životinja u gradu (%)

	I	II	III	IV	V	VI
To je neprihvatljivo	71,6	56,4	92,6	51,4	9,1	5,9
Slažem se s tom mogućnosti	3,5	10,3	0,8	16,6	55,7	58,1
Treba razdvojiti gradska naselja gdje je to nemoguće od onih gdje je to prihvatljivo	24,8	30,8	6,6	30,0	33,0	34,8
Ne mogu ocijeniti	-	2,6	-	1,9	2,3	0,8
B.o.	-	-	-	-	-	0,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I – Novi Sisak, II – Zeleni brijeg, Galdovo Kaptolsko, III – Centar, IV – Željezara, E. Kvaternik, Buićevo, V – Galdovo, VI – Rubne zone

Suprotnosti grada i sela, gradskog i seoskog načina života koje se u Sisku stalno sukobljavaju i isprepleću dodatno opterećuju i razvojne aspiracije stanovnika Siska koje se, također, zbog toga nerijetko sukobljavaju stvarajući sliku podvojenoga grada. Uostalom, 58,5% ispitanika smatra da je izrazito ili barem donekle karakteristika života u Sisku “poseljačenje gradskog načina života”. Razlog tome svakako nije samo u ruralnim navikama “doseljenika”.

Sjetimo se da čak 66,8% građana često ili povremeno “radi u vrtu ili voćnjaku” te da je među Siščanima 60,5% vlasnika obradivog zemljišta (vrta, vinograda, oranica i sl.), a da bi ih još 16,3% željelo takvo zemljište posjedovati. U posjedu obradivog zemljišta najviše ih je, naravno, iz rubnih zona (92,1%), zatim iz naselja Galdovo (88,6%). Najmanje ih je iz Centra, premda je i njihov postotak (38,8%) značajan a dodatno ga “opterećuje” i podatak da je još 20,7% ispitanika iz tog dijela grada odgovorilo kako bi željeli imati obradivo zemljište (tablica 7).

Tablica 7.
 Posjeduju li obradivo zemljište (vrt, vinograd, oranica i sl) (%)

	I	II	III	IV	V	VI
Posjeduje	44,0	40,2	38,8	50,5	88,6	92,1
Ne posjeduje, ali bi želio imati	19,1	18,8	20,7	25,6	5,7	3,6
Ne posjeduje i ne bi želio imati	36,2	38,5	40,5	20,4	5,7	4,0
B.o.	0,7	2,6	-	3,5	-	0,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I – Novi Sisak, II – Zeleni brijeg, Galdovo Kaptolsko, III – Centar, IV – Željezara, E. Kvaternik, Buićevo, V – Galdovo, VI – Rubne zone

Slijedeći razvojne aspiracije ispitanika iz Siska, nije teško utvrditi kako se one grupiraju oko dva različita razvojnog modela. Prvi ima svoj oslonac u Sisku kao urbanoj sredini i županijskom središtu. Kroz njega se nastoje afirmirati, unaprijediti, pa i osmisliti tipično gradska obilježja kao što su kulturne priredbe, specifični sadržaji za različite društvene skupine, fakulteti, povijesna baština, uređenje grada, uređenje i pristupačnost rijeke Kupe i sl.

Drugi model opterećen je karakteristikama ruralnog života i posljedica je nepromišljenog i neosmišljenog razvitka grada koji je progutao vlastitu ruralnu okolicu, ali je ne može "preraditi". Zauzvrat, u kojem god smjeru razvitak krenuo, kao u poučnoj bajci, ona ga vuče natrag. Zato je i moguće u Sisku danas voditi rasprave o obrađivanju zemlje u gradu, o držanju domaćih životinja i sl. Štoviše, čini se, ako prema nekim naseljima koja su po teritorijalnom ustrojstvu ušla u obuhvat grada ne želimo biti nepravedni, takva rasprava je i logična. Ali ne jamči nikakvo rješenje za uspješan grad kakav bi Sisak htio biti.

Zaključak koji se ne da izbjeći već nakon prvog pregleda razvojnih aspiracija Siščana jest, prije svega, potreba za najprikladnijim razgraničenjem gradskog od negradskog područja, kao preduvjet planiranja razvitka i jednog i drugog sukladno njihovim, na sreću najčešće komplementarnim, različitostima.

1. Čaldarović, O., 1989., *Društvena dioba prostora*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb
2. Čaldarović, O., 1995., *Socijalna teorija i hazardni život: rizici i suvremeno društvo*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb
3. Čengić, D., Rogić, I., (ur.) 1999., *Privatizacija i javnost*, Institut Pilar, Zagreb
4. Maroević, I., 1998., *Sisak - grad i graditeljstvo*, Sisak
5. Marinović, A., Mikić M., 1989., *Prostorni razvoj Siska, posebno od 1945. godine do danas i planska predviđanja mogućeg razvoja do 2000. godine*, rukopis, Sisak
6. Rogić, I. i sur., 1996., *Rijeka - baština za budućnost*, Rijeka
7. Skupina autora, 1982., *Sisak - generalni urbanistički plan*, UIH, Zagreb
8. Skupina autora, 1985., *Prostorni plan zajednice općine Sisak*, UIH, Zagreb
9. Skupina autora, 2000., *Sociologijska studija grada Siska; preliminarno izvješće*, Institut Pilar, Zagreb
10. Skupina autora, 2000., *Sociologijski osvrt na urbane aspiracije građana Zagreba*, Institut Pilar, Zagreb

LITERATURA